

I. REIKŠMĖS IR IŠRAIŠKOS. DIDŽIŲJŲ ISTORINIŲ PASAKOJIMŲ IR ATMINIMO KULTŪRŲ SĄSAJOS / MEANINGS AND EXPRESSIONS. THE INTERRELATIONSHIPS BETWEEN HISTORICAL MASTER NARRATIVES AND CULTURES OF REMEMBRANCE

BORUSIANISTINIO DIDŽIOJO ISTORINIO PASAKOJIMO AKTUALIZAVIMAS RYTŲ PRŪSIJOS PROVINCIOJE XIX–XX AMŽIŲ SANDŪROJE: ATVEJO ANALIZĖ PROVINCIJOS KONTEKSTE

Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The paper analyses the context of the formation and the narrative structure of the borussianistic historical master narrative based on the myth of Prussia's German mission. By examining the relationship between the master narrative and the culture of remembrance, the article shows how, during the period of 1871–1914, the meanings of the borussianistic historical master narrative were consolidated into public commemoration practices of East Prussia and how that consolidation changed the multiplicity of identity intrinsic to East Prussia in the first half of the 19th century. On the basis of a case study analysis (the erection of a national monument "Borussia" in Klaipėda/ Memel), the article investigates the forms of application of borussianistic historical master narrative meanings on the territory of East Prussia, inhabited by mixed Lithuanian and German population.

KEY WORDS: historical master narrative, historical plot, culture of remembrance, borussianism, East Prussia.

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamas Prūsijos vokiškosios misijos mitu pagrįsto borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo susiformavimo kontekstas ir siužetinė struktūra. Nagrinėjant santykį tarp didžiojo pasakojimo ir atminimo kultūros, straipsnyje parodoma, kaip pasireiškė borusianistinio istorinio pasakojimo reikšmių diegimas Rytų Prūsijos viešojo atminimo praktikose 1871–1914 m. ir kaip šis diegimas pakeitė tapatybės dėmenis, kurie buvo aktualūs Rytų Prūsijoje XIX a. pirmojoje pusėje. Vieno atvejo – nacionalinio paminklo „Borussia“ statybos Klaipėdoje – tyrimo pagrindu yra gilinamasi į borusianistinio istorinio pasakojimo reikšmių taikymo būdus lietuvių ir vokiečių mišriai apgyvendintoje Rytų Prūsijos teritorijoje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: didysis istorinis pasakojimas, istorinis siužetas, atminimo kultūra, borusianizmas, Rytų Prūsija.

*Dr. Vasilijus Safronovas, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslo darbuotojas,
Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: safronovas@gmail.com*

Istoriografinis tapatybių tyrimas yra reikšmių ir jų palaikymo būdų tyrimas, arba paieškos atsakymų į klausimus: a) su kuo tapatinasi ir nuo ko atsiriboja konkrečioje erdvėje konkrečiu metu gyvenantys žmonės, b) kaip žmonės išreiškia savo prisiskyrimą ir atskirumą. Atkreipus dėmesį į

reikšmės, vartojamas tapatybei apibrėžti, tampa aišku, kad daugelis jų orientuoja dabarties žmones į tolimesnę ar ne tokią tolimą praeitį, kurios atitinkamas pateikimas leidžia išivaizduoti dabarties politinės, socialinės, ekonominės tvarkos kilmę ir kartu suvokti savo padėties šioje dabartyje „natūralumą“. Viešai palaikomo išivaizdavimo apie dabarties kilmę pagrindas yra legitimuojantis didysis pasakojimas¹ – supaprastintas naratyvas, kuris turi paaiškinamąją ir sykiu pateisinamąją funkcijas. Šis naratyvas turi paaiškinti dalykų kilmę taip, kad tai būtų suprantama dabarties žmonėms, kartu jis turi pateisinti dabarties žmonių veiksmus, kurių jie imasi dėl to, kad vadovaujasi didžiuoju pasakojimu. Kiekviena kultūra savo legitimuojančius didžiuosius pasakojimus labai brangina, nes jie paaiškina dabartį ir mažų mažiausiai leidžia toje dabartyje jaustis patogiai. Tačiau būtina turėti omeny, kad skirtingos kultūros susikuria skirtingus didžiuosius pasakojimus, kurių reikšmės dažnai prieštarauja vienos kitoms. Ypač tai pasakytina apie tuos didžiuosius pasakojimus, kurie siūlo skirtingus dabarties paaiškinimus apie toje pačioje geografinėje erdvėje gyvenančius žmones.

Kaip tik tokia erdvė XIX a. pab. – XX a. pr. virto šiaurinė ir šiaurės rytinė dalis Rytų Prūsijos provincijos, mišriai apgyvendinta daugiausia Prūsijos lietuvių ir vokiečių. XIX a. pab. šio regiono visuomenės segmentaciją pradėta gilinti, stengiantis įtvirtinti skirtingus legitimuojančius didžiuosius pasakojimus, turėjusius paaiškinti ir pateisinti skirtingas politines ir socialines tvarkas šiame Europos regione. Jų įvairovė yra sietina ne tik su režimų kaitą lydėjusiais oficialaus praeities vertinimo pokyčiais (teritorijoje, kuri 1919 m. buvo įvardyta Klaipėdos kraštu, režimas XX amžiuje keitėsi septynis kartus), bet ir su bandymais įtvirtinti grupinius praeities savivaizdžius, suderintus su esminėmis nacionalizmo idėjomis, viešojo bendravimo erdvėje. Šie didieji pasakojimai, suprantama, siūlė regiono gyventojams skirtingas galimybes, kaip galima suvokti jo praeitį. Tuos skirtumus šiandien būtina pažinti ir įvertinti, jei norime suvokti, kokie praeities simboliai bei vaizdiniai ir kodėl buvo aktualiausi Klaipėdos krašte skirtingais XX amžiaus laikotarpiais.

Būtent tokiam klausimui aptarti yra skirtas šis tekstas, kuriame pristatoma dalis tyrimo, atlikto siekiant išsiaiškinti Klaipėdos krašto ir Klaipėdos miesto praeities traktavimo būdų (modelių) įvairovę, egzistavusią XX amžiuje. Straipsnio autorius remiasi nuostata, kad nėra jokio „teisingo“ praeities traktavimo varianto, kadangi skirtingos komunikacijos terpės² skirtingais laikotarpiais nevienodai pasirenka, kurie praeities klodai, simboliai ir aiškinimo būdai yra aktualiausi šiandien. Šiems pasirinkimams daro įtaką toli gražu ne vien pažintiniai interesai. Viešas praeities aktualizavimas beveik visais atvejais yra grįstas interesais formuoti vertybes (parodant, kas praeityje mums yra sava, o kas svetima, kokie praeities elementai šiandien *turi būti* aktualūs, kitaip sakant, parodant, iš ko praeityje mes galėtumėme pasimokyti), paaiškinti politinę ir socialinę tvarką (parodant ją kaip „natūralią“ ir pačią geriausią, sudarančią galimybes suderinti visų interesus), orientuoti gyventojų tapatybę (apibrėžiant reikšmes, charakterizuojančias mus sąveikoje su „kitais“). Istoriko, kuris nori atsiriboti nuo tokių interesų ir kuris yra vedamas vienintelio – pažintinio – intereso, tikslas ir yra išsiaiškinti, kaip, kokiam kontekste ir kodėl atsiranda praeities traktuočių skirtumus lemiantys

¹ Apie sąvokos „didysis pasakojimas“ reikšmę ją aktyviai vartojantys vokiečių istorikai rašo taip: paprastai istorikai apibrėžia ją „kaip nuoseklų, unikalią perspektyvą pateikiantį ir dažniausiai į nacionalinės valstybės reikmes orientuotą istorinį pasakojimą, kurio formuojanti galia ne tik daro įtaką mokyklinio ugdymo lygmenyje, bet ir leidžia pasiekti viešąjį dominavimą“: JARAUSCH, K. H.; SABROW, M. „Meistererzählung“ – Zur Karriere eines Begriffs. In *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*. Hrsg. von K. H. JARAUSCH, M. SABROW. Göttingen, 2002, S. 16.

² „Komunikacijos terpe“ vadiname aplinką, kurioje bendrauja žmonės, daugiau ar mažiau vienodai suvokiantys atitinkamų simbolių, vaizdinių ir kt. komunikacijos elementų reikšmes. Kiekvienos komunikacijos terpės pagrindas yra toks socialinis tinklas (individo socialinė struktūra), kuriame dalijamasi bendromis žiniomis, įsitikinimais ir kuriam šiuo atveju būdingas intereso aktualizuoti vienokius ar kitokius praeities elementus bendrumas.

interesai, sykiu, žinoma, paaiškinti, kokie tai buvo skirtumai. Visa tai padeda suprasti, kaip save suvokė (turėjo suvokti) Klaipėdos miesto ir krašto gyventojai skirtingais XX amžiaus tarpsniais.

Kaip atpažįstami legitimuojantys didieji pasakojimai? Struktūrine prasme į juos galima žiūrėti kaip į tam tikrą vidiniais ryšiais susietų siužetų visumą. Tokiuose siužetuose yra įtvirtinamos konvencijos arba kanonai – prasmės, kurios tam tikru laiku tam tikroje vietoje egzistuojančioje komunikacijos terpėje yra hegemonizuotos, paverstos savaime suprantamomis, dėl kurių žmonės, bendraujantys šioje terpėje, turi sutarti ir kurios jiems neturi kelti abejonių. Didįjį pasakojimą sudarančius siužetus ir jų tarpusavio saitus lengviausia atpažinti padeda konkrečiu laikotarpiu sukurta atitinkamas konvencijas įprasminanti istorinė literatūra. Tačiau remdamiesi tik istorine literatūra, sunkiai suvoksime, kokie siužetai ir su jais siejami praeities simboliai tam tikrame didžiajame pasakojime yra esminiai. Todėl būtina tirti ne tik tai, kokie istoriniai pasakojimai yra kuriami, bet ir tai, kaip jie yra išreiškiami simboliniu ir ritualiniu lygmeniu. Šiuo požiūriu didįjį pasakojimą galima suvokti kaip tam tikros atminimo kultūros (arba kelių atminimo kultūrų) reikšmės siejantį naratyvą, tačiau į klausimą, kurios iš tų reikšmių visuomenei yra (turi būti) svarbiausios, atsako ne tiek paties didžiojo pasakojimo, kiek atminimo kultūros, kurioje jis išreiškiamas, tyrimas. Didysis istorinis pasakojimas yra atminimo kultūros reikšmių sąryšius reguliuojantis naratyvas, tačiau būtent atminimo kultūros analizė leidžia pateikti atsakymą į klausimą, kurie didžiojo istorinio pasakojimo elementai yra aktualiausi tam tikroje komunikacijos terpėje.

Remiantis šiais samprotavimais, pristatomame straipsnyje yra gilinamasi į vieną iš didžiųjų istorinių pasakojimų, su kuriais tapatinosi Rytų Prūsijos dalies, mišriai apgyvendintos lietuvių ir vokiečių, gyventojai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Šiam laikotarpiui būdingos tapatybės išreiškimo, aktualizuojant praeitį, tendencijos straipsnyje analizuojamos vieno atvejo pagrindu, tačiau tai daroma gerokai platesniame Prūsijos valstybės, o pirmiausia Rytų Prūsijos provincijos kontekste. Būtent tokia žiūros trajektorija, mano supratimu, šias tendencijas leidžia atpažinti geriausiai. Dėmesys tekste yra sutelkiamas į borusianistiniu vadinamą vokiečių didįjį istorinį pasakojimą. Jis analizuojamas gilinantis į jo atsiradimo kontekstą bei siužetinę struktūrą. Siekiant išnagrinėti, koks santykis susidaro tarp didžiojo pasakojimo ir atminimo kultūros, straipsnyje bus parodyta, kokie su borusianistiniu istoriniu didžiuoju pasakojimu susiję simboliai buvo labiausiai aktualizuojami analizuojamoje teritorijoje ir kas lėmė jų aktualizavimą, kokias reikšmių perdarymo ir aktualizavimo transformacijas patyrė šis didysis pasakojimas, pritaikytas regiono atminimo kultūroje.

Nuo etatizmo prie nacionalizmo, nuo *Kulturnation* prie *Reichsnation*

Vokiečių nacionalizmo (kaip ideologijos) ir nacionalinio judėjimo raida šiandien istoriografijoje daugeliu atvejų yra detalai išnagrinėta tema. Vokiečių nacionalizmo istoriografijoje yra ne tik atskleista, kaip XVIII–XIX a. prasidėjo ir vyko moderniosios vokiečių nacijos formavimasis, kaip iš kelių Vokietijos nacionalinės valstybės formavimo idėjų buvo pasirinkta vienintelė, pagrįsta „Prūsijos vokiškosios misijos“ (*Preußens deutsche Sendung*) mitu. Šios tematikos istoriografijoje taip pat ne sykį bandyta įvertinti, kaip kito Vokietijos nacionalinę valstybę sudariusių ir į ją nepatekusių žemių gyventojų tapatybės apibrėžimo galimybės. Klausimas, kokias transformacijas patyrė minėtų žemių gyventojų tapatybė XIX amžiuje, reikalauja dėmesio ir šiame straipsnyje, kadangi jo neaptarus, bus neaiškus ir borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo kūrimosi, palaikymo ir perdarymo kontekstas.

Pristatant šį kontekstą, ko gero, labiausiai būtų aktualu aptarti du aspektus: pirmasis susijęs su klausimu, kaip didžiojoje Europos dalyje XIX a. įvyksta esminis pasaulėžiūrinis pokytis į tai, kas yra valstybė, koku principu ji turi būti sukurta ir koks turi būti santykis tarp valdovo ir tos valsty-

bės gyventojų; antrasis susijęs su tuo, kokiais principais remiantis vyko gyventojų su(si)telkimas į naciją Vokietijoje XIX amžiuje.

Aptariant pirmąjį klausimą, būtina suvokti tai, kas Lietuvoje dar, atrodo, nėra savaime suprantama, kad nacionalistinės epochos pasaulėžiūra ir yra būdinga tik nacionalizmo epochai. Ikinacionalistiniu laikotarpiu Europoje vyravo visai kita – etatistinė – pasaulėžiūra, apie kurią kalbant lygybės ženkla galima dėti tarp valstybės ir valdžios. Valstybės teritorija anuomet priklausydavo nuo iškovojoimų, todėl tokių valstybių gyventojų politinę priklausomybę ir jungimą į vieną teritorinį vienetą lemdavo ne kas kita kaip valdovų galios įtvirtinimu paremta politika³. Santykis tarp valstybės ir jos gyventojų, vyraujant etatizmo pasaulėžiūrai, remdavosi „valdovo“ ir „pavaldinių“ kategorijomis: valstybė sudarė visi valdovo pavaldiniai, iš kurių (ypač savo politiniams interesams atstovaujančių luomų) valdovas visų pirma reikalavo lojalumo. Šis reikalavimas reiškė, kad prieš tuos, kurie nėra arba galėjo nebūti lojalūs, valdovas galėdavo imtis diskriminacinių ar net represinių priemonių, kurios galėjo pasireikšti, pvz., žmonių, kurių tikėjimas neatitinka valstybėje vyraujančios religijos, persekiojimu ir pan. Svarbu suvokti, kad priešišką reakciją sukeldavo ne kultūrinės ypatybės pačios savaime, bet tai, kad tos ypatybės buvo arba galėjo tapti pagrindu gyventojų nelojalumui (dalis gyventojų galėdavo nustoti suvokti save kaip „pavaldinius“). XIX a. didžiojoje Europos dalyje išitvirtinus nacionalistiniams mąstymui, etatistinė pasaulėžiūra, vyravusi ankstyvaisiais naujaisiais laikais, buvo peržiūrėta.

Pirma, nacionalistinis mąstymas, kuris Vokietijoje bent iki jos suvienijimo pirmiausia buvo priskiriamas liberalams, keldamas nacijos sutelkimo etniniu (kultūriniu) pagrindu idėją, pretendavo „peržengti“ senųjų karalysčių, hercogysčių ir grafysčių ribas, suformuotas jėgos politikos pagrindu. Imta kelti ir įtvirtinti idėją, kad galios vienetų konfigūracija Europos politinėje arenoje turi priklausyti ne nuo valdovų ambicijų ir gebėjimų sutelkti luomus valstybės jėgos politikos interesams įgyvendinti, bet nuo (ypač kalbant apie Vidurio Rytų Europą) kultūrinius skirtumus implikuojančių vienetų, kurie yra arba gali būti sutelkti į naciją, konfigūracijos. Kitaip sakant, atsirado tai, ką Ernestas Gellneris vadino esminiu nacionalizmo principu⁴: politinės ribos turi sutapti su kultūros (arba su jos pagrindu kuriamos nacijos) ribomis.

Antra, nacionalistinis mąstymas nuo Prancūzų revoliucijos laikų leido manyti, kad naciją turi sudaryti ne tik savo politinius interesus aiškiai artikuliuojantys ir politiškai atstovaujami luomai, bet ir žemesnieji visuomenės sluoksniai (miestelių gyventojai, amatininkai ir netgi valstiečiai). Maža to, remiantis šiuo didžiojoje Europos dalyje paplitusiu demokratiniu nacionalizmo principu, taip suvokiamai nacijai buvo priskiriama politinio valdymo mandato suteikimo teisė. Kitaip tariant, valdžios „iš Dievo malonės“ idėją visuotinai keitė valdžios „iš nacijos malonės“ idėja, o buvę valdovo pavaldiniai turėjo tapti tais, kurie suteikia valdovui (jei vienas valdovas išvis dar reikalingas) valdymo teisę. Tad šio nacionalistinio mąstymo principo įtvirtinimas visur kėsinosi į senojo režimo legitimumą ir ilgainiui atpalaidavo gyventojus nuo savęs kaip pavaldinių suvokimo.

Trečia, būtent tada, kai bent iš dalies įgyvendinant šias idėjas būdavo sukuriamą nacionalinė valstybė, iki tol vyravusį politinio lojalumo reikalavimą ėmė keisti reikalavimas būti pavyzdingu piliečiu, kuris ne tik reiškė politinių rinkimų ir kitų „viešojo teatro“ įvykių metu vis atsinaujinančią visuomenės mobilizaciją nacionalistiniais pagrindais (politinio teatro aktoriai ėmė rungtyniauti, kurie geriau pasirūpins nacijos reikalais). Aptariant reikalavimą būti pavyzdingu piliečiu, svarbu suvokti ir tai, kad naujų nacionalinių valstybių pilietybė beveik visose Vidurio Rytų Europos ša-

³ Plg. JAWORSKI, R. Nationalstaat, Staatsnation und nationale Minderheiten. Zur Wechselwirkung dreier Konstrukte. In *Nationale Minderheiten und staatliche Minderheitenpolitik im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von H. H. HAHN, P. KUNZE. Berlin, 1999, S. 22-23.

⁴ GELLNER, E. *Nations and Nationalism*. Ithaca (NY), 1983, p. 1.

lyse būdavo įgyjama vadovaujantis ne *ius soli*, bet *ius sanguinis* principu, kuris reiškė, kad, pvz., Vokietijos piliečiu gali tapti tas, kurio „kraujas yra vokiškas“, kitaip sakant, kurio kilmė, kultūra ir kalba yra vokiška. Visa tai reiškė, kad keitėsi ir „mūsų“ santykis į tai, kas yra „svetimi“⁵: jei etatistinės pasaulėžiūros vyravimo laikais, kaip minėta, svetimumas ir nepageidaujamumas valstybės politikoje pirmiausia priklausė nuo nelojalumo valdovui, dabar jis priklausė nuo to, ar žmogaus „kraujas“ yra tas, kuris užtikrina teisę būti pavyzdingu piliečiu. Todėl visi valstybės gyventojai, turintys kultūrinių skirtumų nuo valstybėje vyraujančios nacijos, galėdavo bet kada būti apkaltinti, esą būtent jų buvimas nacionalinėje valstybėje lemia tos valstybės nesėkmes.

Perėjimas nuo dominuojančios etatistinės prie dominuojančios nacionalistinės pasaulėžiūros XIX a. Europoje buvo kompleksinis reiškinys, daugelyje šalių trukęs ne vieną dešimtmetį. Oswaldas Hauseris šį perėjimą Prūsijoje datavo XIX a. 7-ojo dešimtmečio pab. – 9-ojo dešimtmečio pr.⁶ Jį reikėtų sieti ne tik su Vokietijos valstybės sukūrimu 1871 m., bet ir su kitu istoriografijoje pastebėtu pokyčiu, vykusiu iš esmės tuo pačiu laikotarpiu: dominuojančių vokiečių bendrumo teigimo ir jų telkimo principų kaita. Šiems principams įvardyti vokiečių nacionalizmo tyrinėtojas Otto Dahnas yra pasiūlęs taikyti *Kulturnation*, *Volksnation* ir *Reichsnation* sąvokas⁷. *Kulturnation* buvo kultūros elementus ir simbolius nacionalizavęs principas, iki Vokietijos suvienijimo dominavęs daugiausia intelektualų ir liberalų vaizduotėje. Vokiškumo vertybė šiuo atveju būdavo priskiriama kalbai, literatūrai, teatrui, aprangai, praeities mitams bei herojams, ir visų šių elementų bei simbolių pagrindu stengtasi plėsti to, kas yra „sava“, ribas žmonių pasaulėvokoje, taip „pabudinant“ jų „vokiškumą“. *Kulturnation* principas, galima sakyti, gyvavo kaip etatistinės pasaulėžiūros konkurentas: jo įtvirtinimas turėjo tą pasaulėžiūrą pakeisti. Tačiau po 1871 m. vokiečių nacionalizmas nebebuvo Vokietijos vienybės siekusi liberalų opozicinė ir emancipacinė ideologija. Jis transformavosi į valstybės (imperijos) ideologiją, turėjusią palaikyti pagal Otto von Bismarcko receptą trapiais ir tik pačiais būtiniausiais saitais sulipdytos Vokietijos vienybę. Tai lėmė, kad anksčiau vokiečių nacionalizmo ideologijoje dominavęs *Kulturnation* buvo marginalizuotas.

Faktas, kad 1871 m. buvo pasiekta Vokietijos dinastijų vienybė, dar nereiškė, kad buvo pasiekta visų vokiečių vienybė. Lygiai faktas, kad Prūsija, sukurdamą Vokietijos valstybę, įgyvendino (bent iš dalies) esminį liberalų propaguoto vokiečių nacionalizmo siekį, visai nereiškė, kad jos valdantysis elitas ketina atsisakyti etatistinės pasaulėžiūros. Ryškiausiai tai liudija atsisakymas visiškai įdiegti Vokietijoje liberaliojo nacionalizmo principą legitimuoti valdžią nacijos suteiktu mandatu. Panašu, kad naujojo *Reichsnation* principo iškilimas po 1871 m. ir buvo bandymas suderinti etatistinę ir nacionalistinę pasaulėžiūras. Remiantis šiuo principu, irgi siekta sutelkti („politiškai socializuoti“ per šeimą, pradinę mokyklą, gimnaziją, universitetą, kariuomenę ir įvairias draugijas⁸) Vokietijos imperijos gyventojus, tačiau jų bendrumas buvo įtvirtinamas iš esmės senųjų politinių struktūrų pagrindu. Hohenzollernų dinastija, imperatorius, imperijos vyriausybė, kariuomenė, laivynas ir t. t. – visos šios bendros imperijos institucijos, pasitelktos Vokietijos gyventojams suburti, visų pirma turėjo įtraukti platesnius gyventojų sluoksnius į nacijos ribas ir įveikti arba bent jau tapti rimta atsvara naujojo rei-

⁵ Kaip tai pakeitė Vokietijos santykį į tuos, kurie XX a. pirm. pus. buvo pradėti suvokti kaip „nacionalinės mažumos“, pateikęs Prūsijos politikos lenkų atžvilgiu pavyzdį, buvo užsiminęs BRUBAKER, R. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge (Mass.), London, 1992, p. 127-128, 128-132.

⁶ Plg. HAUSER, O. Zur Problem der Nationalisierung Preussens. *Historische Zeitschrift*, 1966, Bd. 202, Hf. 3, S. 529.

⁷ DANN, O. Nationale Fragen in Deutschland: Kultur, Nation, Reichsnation. In *Nation und Emotion* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 110). Hrsg. von E. FRANÇOIS, H. SIEGRIST, J. VOGEL. Göttingen, 1995, S. 66-82. Plg. WEHLER, H.-U. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd. 3: 1849-1914. München, 1995, S. 946-953.

⁸ Plg. WEHLER, H.-U. Op. cit., S. 950; WALKENHORST, P. *Nation – Volk – Rasse. Radikaler Nationalismus im Deutschen Kaiserreich 1890–1914* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 176). Göttingen, 2007, S. 43.

cho regionų savitumui ir partikuliarizmui (pastarasis buvo ypač ryškus Bavarijoje, Hanoveryje ir kt.). „8-ajame dešimtmetyje, – rašo Hansas Ulrichas Wehleris, – reichstago deputatai dar galėjo spontaniškai pasakyti „Waldeckas – mano nacija“, „Bavarija – mano nacija“. Tačiau iki dešimtojo dešimtmečio vidurio nacijos apibrėžtis politinėje semantikoje buvo susieta su vokiečių *Reichsnation*.“⁹

Antra vertus, reikia turėti omeny, kad *Reichsnation* imperijos gyvavimo metais netapo vieninteliu vokiečių nacionalizmo idėjų pritaikymo principu. Jo konkurentu¹⁰ derėtų laikyti *Volksnation* principą, paremtą rasiniu pagrindu apibrėžto „gryno“ priešistorinio germanų bendruomeniškumo idealu ir utopiškai siekusio sukurti šio idealo atitikmenį modernybės epochoje – etniniu ir kultūriniu požiūriu homogenišką *Volksgemeinschaft*. Šio principo atsiradimą iš dalies irgi galima sieti su politinės situacijos pokyčiais 1871 m., mat Vokietijos reicho sukūrimas neįgyvendino esminio nacionalistinės pasaulėžiūros principo – kultūrinių ir politinių ribų sutapimo. Kaip XX a. pr. rašė Ernstas Hasse, tik 67,99 % visų Europos vokiečių gyveno Vokietijos reiche, o ir pati Vokietija nebuvo grynai vokiečių valstybė, nes vokiečiai joje sudarė 92,45 % gyventojų¹¹. 1918 m. žlugus Vokietijos imperijai ir *Reichsnation* principui patyrus didelį iššūkį, atsiradusią nišą iš dalies užėmė *Volksnation* telkimo principu pagrįstos vokiečių nacionalizmo idėjos.

Pažvelkime, kaip šie pokyčiai atsiskleidė formuojantis vienam iš vokiečių didžiųjų istorinių pasakojimų.

Borussianistinis didysis istorinis pasakojimas: esminės jo sudedamosios

Vokiečių didysis istorinis pasakojimas, kiek išvis galima kalbėti apie vieną tokių didįjį pasakojimą, XIX a. formavosi daugelio istorinių pasakojimų pagrindu. Vokietijos imperija 1871 m., kaip žinoma, neatsirado tuščioje vietoje – tai buvo anksčiau egzistavusių valstybių junginys, ir daugelis tų anksčiau egzistavusių valstybių XIX a. pirmojoje pusėje jau turėjo savus istorinius pasakojimus, arba bent jau būta prielaidų jiems atsirasti. Tokie istoriniai pasakojimai daugeliu atveju pirmiausia išreiškė ir legitimavo etatistinę pasaulėžiūrą, o jų turinys nebuvo orientuotas į visų vokiečių vienybės siekiamybę. Pažvelgę šiuo aspektu į XIX a. pirmosios pusės Prūsiją, išvysime dar įdomesnę dalyką. Vieni pirmųjų istorinių veikalų, skirtų nuosekliai *visos* Prūsijos valstybės istorijai, buvo Gustavo Adolfo Stenzelio „Prūsijos valstybės istorija“ ir Leopoldo Rankės „Devynios knygos apie Prūsijos istoriją“¹². Tačiau atskiri Prūsijos regionai irgi turėjo savus istorinius pasakojimus, istorinių mitų ir siužetų tradicijas. Tai, pvz., buvo būdinga ir buvusioms Vokiečių ordinui priklausiusioms teritorijoms (prie to dar grįšime) – Rytų ir Vakarų Prūsijos provincijoms, kurios 1824–1878 m. buvo sujungtos į vieną Prūsijos provinciją. Tokia fragmentacija, suprantama, stipriino partikuliarizmo potencialą, visgi ji nesikėsino į vieną esminį dalyką – etatistinės pasaulėžiūros ir būtinybės būti lojaliems valdovui legitimaciją.

Kulturnation principu paremtos vokiečių nacionalizmo idėjos, kurių sklaidą ypač suintensyvėjo XIX a. pr., davė postūmį naujų istorinių pasakojimų formavimuisi. Liberalių pažiūrų autoriai, iš kurių istoriografijoje visų pirma yra išskiriami istorikai Karlas von Rotteckas ir Heinrichas Ludenas¹³,

⁹ WEHLER, H.-U. Op. cit., S. 952.

¹⁰ *Volksnation* principu išreikštą radikaliają vokiečių nacionalizmo srovę kaip imperijos institucijų palaikomos *Reichsnation* principu išreikštos srovės konkurentę traktuoja WALKENHORST, P. Op. cit.

¹¹ HASSE, E. *Das Deutsche Reich als Nationalstaat* (Deutsche Politik, Bd. 1, 1. Heft). München, 1905, S. 4.

¹² STENZEL, G. A. H. *Geschichte des preussischen Staats*. 5 Theile. Hamburg, 1830-1851; Gotha, 1854; RANKE, L. *Neun Bücher Preussische Geschichte*. 3 Bde. Berlin, 1847-1848.

¹³ Plg. ECHTERNKAMP, J. *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770-1840)*. Frankfurt am Main, New York, 1998, S. 308.

pasitelkė mitologizuotos praeities vaizdinius siekdami sukurti į visus vokiečius orientuotą istoriją, kitaip tariant, siekdami suteikti vokiečių *Volk* bendrą praeitį. Tad savo kūrybą kreipdami ne tiek į egzistuojančių politinių vienetų, kiek į „vokiečių“ integraciją, jie palaikė ne tiek etatizmo, kiek liberaliojo nacionalizmo pasaulėžiūrą. Paskaitose, neuniversitetinėje veikloje ir istorinėse publikacijose, pasirodžiusiose Napoleono karų laikotarpiu ir vėliau, jie išvedė tęstinumo liniją tarp germanų genčių (įvardytų *Teutsche*) mitologizuotos praeities, jų kadaise apgyvendintos erdvės (*Teutschland*) ir dabarties vokiečių, o germanų bendruomenėje išvelgiamomis vertybėmis ir kitais jų mitologizuotos praeities aspektais naudojosi moralizuodami: šios vertybės buvo projektuojamos į dabartį ir parodomos kaip dabarties siekiamybės arba argumentacija dabarties sprendimams. Kaip nurodo Jörgas Echternkampas, šiems tikslams įgyvendinti pasitelktus praeities vaizdinius ir siužetus galima suskirstyti į tris mitų kompleksus: pirmąjį, idealizavusį germanų būdą ir prigimtį; antrąjį, susijusį su germanų pasaulio žlugimu ir suirimu, esą įvykusių dėl jų nesugebėjimo susivienyti ir svetimųjų įtakos; trečiąjį, apėmusį dabarties problemas ir vilčių prošvaistes, ypač susijusias su liberalų politinėje programoje egzistavusia idealizuotos laisvės, tokios, kokia buvo išvelgiama germanų pasaulyje, siekiamybe¹⁴.

Šis nacionalistinės pasaulėžiūros persmelktas praeities aktualizavimas bent iki XIX a. 5-ojo dešimtmečio bendrajame Vokietijos valstybių kontekste laikytinas konkurentu (daugeliu atveju silpnesniu) etatistinės pasaulėžiūros istoriografiniam palaikymui. Tačiau svarbu pridurti, kad ilgainiui etatistinės pasaulėžiūros palaikymas vis labiau buvo derinamas prie vokiečių nacionalinio judėjimo siekimų ir vilčių, naujai įvertinant senuosius istorinius siužetus.

Antai H. Ludeno dvylikos tomų „Vokiečių tautos istorija“¹⁵ yra pasakojimas apie germanų bandymus pasiekti vienybės ir Šventosios Romos imperijos raidą iki Friedricho II Barbarossos, po kurio „Vokiečių Reichas“ esą pamažu prarado savo kadaise turėtą galybę, laikų. Taigi XIX a. Vokietijoje egzistavusių valstybių istorijai dėmesio H. Ludenas neskyrė. G. A. Stenzelis, atvirksčiai, rašė Prūsijos valstybės istoriją nuo 1191 iki 1763 m., integruodamas Vokiečių ordino / Prūsijos Hercogystės ir Brandenburgo markgrafystės praeitį, tačiau menkai paisydamas bendro „vokiečių istorijos“ konteksto. Panašiai L. Rankės „Devynios knygos apie Prūsijos istoriją“ iš esmės yra pasakojimas apie Brandenburgo valstybės galybės augimą, ypač XVIII amžiuje (aštuonios knygos iš devynių skirtos 1725–1760 m. laikotarpiui), kuo pirmiausia buvo siekiama išryškinti Friedricho II vaidmenį didinant tą galybę. Vis dėlto XIX a. 5-ajame dešimtmetyje situacija istoriografijoje šia prasme ėmė keistis.

Daugelyje Vokietijos valstybių istorikai savo istoriniuose veikaluose bei publicistikoje atliepė aktualų Vokietijos politinės vienybės klausimą, suteikdami jam istorinę (raidą) ir kontekstinę perspektyvą, ir palaikydami vieną ar kitą Vokietijos suvienijimo idėją. Kaip kadaise teisingai pažymėjo Georgas Iggersas, „niekada iki tol vokiečių istorikai nevaizdino tokio aktyvaus vaidmens Vokietijos įvykiuose, kaip lemiamu laikotarpiu tarp 1830 ir 1871 m., kurio metu vyko kova dėl nacionalinio suvienijimo“¹⁶. Prūsijoje istorikai, daugelis kurių patys dalyvavo politinėje veikloje, ėmė derinti etatistinę pasaulėžiūrą su esminiu vokiečių nacionalizmo keltu vokiečių vienybės siekiu, pradėdami formuoti idėją, kad būtent Prūsija yra ta galybė, kuri turi misiją suvienyti Vokietiją. Maža to, būtinybę įgyvendinti šią misiją dabartyje jie ėmė grįsti istoriniais siužetais, turėjusiais parodyti, kad šią savo misiją Prūsija suvokė ir bandė realizuoti ir praeityje. Pirmosios šio pokyčio apraiškos yra

¹⁴ ECHTERNKAMP, J. Op. cit., S. 316-335.

¹⁵ LUDEN, H. *Geschichte des deutschen Volkes*. 12 Bde. Gotha, 1825-1837.

¹⁶ IGGERS, G. G. *The German Conception of History: the National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Middletown (Conn.), 1968, p. 91.

pastebimos¹⁷ po 1840 m. Reino krizės, aktualizavusios Prūsijos, kaip „vokiečių saugotojos“ nuo potencialios prancūzų „invazijos“, vaidmenį, bet ypač po 1848–1849 m. Vokietijos nacionalinio susirinkimo Frankfurte veiklos.

Du istorikai, labiausiai prisidėję prie Prūsijos vokiškosios misijos mito įtvirtinimo, buvo Ludwigas Häusseris ir Johannas Gustavas Droysenas¹⁸. Savo viešuose pasisakymuose, publicistikoje ir istoriniuose veikaluose jie diegė požiūrį, kad Vokietijos suvienijimas po Hohenzollernų skeptru yra neišvengiamybė, nulemta istorinės patirties, parodydami, jog Hohenzollernų veiksmai siekiant suvienyti vokiečių apgyvendintas žemes turi raidą, šių veiksmų jie esą aktyviai imdavosi ir anksčiau. L. Häusseris šią mintį išplėtojo „Vokietijos istorijoje nuo Friedricho Didžiojo mirties iki Vokietijos sąjungos sukūrimo“¹⁹, J. G. Droysenas – „Prūsijos politikos istorijoje“²⁰. L. Häusserio veiklas yra skirtas atskleisti „Vokiečių Reicho“ (suprask, Šv. Romos imperijos) padėtį paskutiniaisiais jo dešimtmečiais, jau XVIII a. viduryje vykusiai Austrijos ir Prūsijos kovai dėl dominavimo Vokietijoje, Napoleono išgalėjimui vokiečių žemėse ir išsivadavimo iš Napoleono okupacijos karui, o baigiamas jis Vokietijos sąjungos įsteigimu, kuris taip pat parodomas Austrijos ir Prūsijos konkurencijos kontekste. Kaip ironizuodamas pažymi Axelis Gotthardas, L. Häusserio veikale po 1648 m. Vestfalijos taikos, kuri borusianistiniame didžiajame pasakojime virto Šv. Romos imperijos galios žlugimo simboliu, Vokietijos istorijoje beliko viena džiuginanti tema – Brandenburgo ir Prūsijos valstybės galios augimas²¹.

Labai panašų pasakojimo leitmotyvą svarbiausiame borusianizmo istoriniame veikale sukūrė J. G. Droysenas. Nuo pat pradžių jis rašė daugiau ne kaip Prūsijos partikuliarizmo, bet kaip Vokietijos vienybės judėjimo istorikas²². „Prūsijos politikos istorijoje“ J. G. Droysenas bandė įtvirtinti prieštarinę tezę, esą jau nuo XV a. Hohenzollernai, konkuruodami su Habsburgais, buvo įsitikinę Prūsijos vokiškąja misija ir nuosekliai elgėsi ją įgyvendindami. Autorius pareiškė, kad Prūsija pasitarnauja Vokietijos vienybės intereso įgyvendinimui pirmiausia paisydama savo pačios galia paremtų interesų, kurie taip pat yra ir Vokietijos interesai²³, nes Prūsijos „istorinis uždavinys“, kaip teigė J. Droysenas anksčiau, ir yra tapti svarbiausia Vokietijos galia²⁴. Taigi Prūsijos raida ir Hohenzollernų dinastijos politika jo veikale parodoma kaip pati palankiausia Vokietijos vienybės idėjai įgyvendinti. O ši politika savo ruožtu yra grindžiama valdymo funkcionalumu, nuolatinio kariuomenės stiprinimu ir apskritai Prūsijos pajėgumo didinimu.

Prūsijos vokiškosios misijos idėją diegė ir kiti istorikai. Heinrichas von Sybelis veikale „Vokiečių tauta ir kaizerinis reichas“²⁵, skirtame Vokietijos vienybės idėjos raidai nuo Karolio Didžiojo laikų iki XIX a., polemizuodamas su Juliusu Fickeriū, parodė Šv. Romos imperijos imperatorių politiką kaip neatitikusią nacionalinių interesų, o užbaigė savąjį kūrinių mažavokiškojo sprendimo

¹⁷ Žr.: GOTTHARD, A. Preußens deutsche Sendung. In *Mythen in der Geschichte*. Hrsg. von H. ALTRICHTER, K. HERBERS, H. NEUHAUS. Freiburg im Breisgau, 2004, S. 323-326.

¹⁸ Plg. Ibid., S. 327.

¹⁹ HÄUSSER, L. *Deutsche Geschichte vom Tode Friedrichs der Großen bis zur Gründung des Deutschen Bundes*. 4 Theile. Leipzig, 1854; Berlin, 1855-1857.

²⁰ DROYSEN, J. G. *Geschichte der Preußischen Politik*. 5 Theile. Leipzig, 1855-1886.

²¹ GOTTHARD, A. Op. cit., S. 330. Pastabas dėl 1648 m. datos mitologizavimo žr.: Ibid., S. 348-355.

²² Borussianizmo vaizdinių įtvirtinimą J. G. Droyseno „Prūsijos politikos istorijoje“ yra išsamiai išnagrinėjęs Wolfgangas Hardtwigas. Žr.: HARDTWIG, W. *Von Preußens Aufgabe in Deutschland zu Deutschlands Aufgabe in der Welt. Liberalismus und Borussianisches Geschichtsbild zwischen Revolution und Imperialismus*. *Historische Zeitschrift*, 1980, Bd. 231, Hf. 2, S. 274-309. Dar žr.: SPETH, R. *Nation und Revolution. Politische Mythen im 19. Jahrhundert*. Opladen, 2000, S. 232-241.

²³ IGGERS, G. G. Op. cit., p. 106.

²⁴ GOTTHARD, A. Op. cit., S. 327-328.

²⁵ SYBEL, H. von. *Die Deutsche Nation und das Kaiserreich. Eine historisch-politische Abhandlung*. Düsseldorf, 1862.

istorine argumentacija ir įrodinėjimais, kad Austrijai su vieninga Vokietija yra nepakeliui. Ką jau kalbėti apie istoriką Heinrichą von Treitschkę, kuris istoriografijoje yra vadinamas žmogumi, kasdienėje politinėje agitacijoje nuolat reiškusiu Prūsijos vokiškosios misijos mitu pagrįstas idėjas²⁶. Reikia sutikti su G. Iggersu, teigusiu, kad istorikai, abejoję Hohenzollernų monarchijos misija ir kritikavę jų veiksmus, vis labiau tapo retenybe. Ypač po 1866 m. Prūsijos ir Austrijos karo įsitikinimas Prūsijos vokiškąja misija tapo beveik visuotinis²⁷.

Būtent Prūsijos vokiškosios misijos mitas, per kelis XIX a. vidurio dešimtmečius įtvirtintas istoriografijoje ir mokykliniuose vadovėliuose, tapo borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo pagrindu. Šis didysis pasakojimas buvo paremtas borusianistiniu įsitikinimu – tokiau, kaip jį dar 1867 m., iškart po Prūsijos ir Austrijos karo, apibūdino nevilties apimtas Mainco vyskupas Vilhelmas Emmanuelis von Ketteleris, suvokęs „borusianizmą“ kaip tam tikrą nuostatą, teigiančią, esą tradicinis Prūsijos politinis elgesys leis jai įgyvendinti savąjį pašaukimą – neišvengiamą ir absoliučiai būtiną Prūsijos vokiškąją misiją²⁸. Po Vokietijos Reicho sukūrimo 1871 m. iš borusianistinės pasaulėžiūros išplaukiančių nuostatų diegimu buvo paremta oficialioji imperijos ideologija, todėl borusianizmą galima laikyti naujojo reichio oficialiosios ideologijos kvintesencija. Jo poveikį dar 1980 m. apibendrino istorikas Wolfgangas Hardtwigas, pasak kurio, borusianizmas a) prisidėjo prie mažavokiškojo sprendimo įtvirtinimo ir pabrėžė absoliutų Prūsijos vadovaujančių vaidmenį reiche; b) padėjo pamatus galios valstybės mąstymui šalies viduje ir ideologiškai įtvirtino kliūtis visuomenės ir konstitucinės teisės raidai atitikti; c) parengė dirvą Vokietijos viešpatavimo pasaulyje pretenzijoms ir Vokietijos pasaulinės misijos tezei; d) skatino polinkį personalizuoti valdžią ir politiką ir rėmė iracionalų Hohenzollernų šlovinimą; e) gynė protestantizmo pirmenybę Vokietijos nacionalinėje valstybėje, legitimavo protestantiškosios imperijos idėją; f) padarė įtaką nacijos tapatybei, įtvirtindamas joje galios valstybės ir karinį aspektus; g) skatino tai, ką galima pavadinti „politikos metafizizmu“ (jos istorinės neišvengiamybės suvokimu)²⁹.

Galima sakyti, kad borusianizmo idėjos įtvirtinimas XIX a. antrosios pusės istoriografijoje yra sietinas su perėjimu nuo *Kulturnation* prie *Reichsnation* principo, arba su bandymu suderinti etatistinę ir nacionalistinę pasaulėžiūras. Kitaip tariant, borusianistinio istorinio pasakojimo referencialiai rėmai neapsiribojo Prūsija, jie buvo išplėsti iki visos Vokietijos, tačiau šis pasakojimas bet koku atveju liko prūso-centriškas, o pagrindinis veikėjas jame tebebuvo Hohenzollernai ir jų dvaro aplinka, bet ne nacija. Tiesa, pastaroji bendra tendencija varijavo.

Čia reikėtų išskirti esmines borusianistinio didžiojo pasakojimo sudedamąsias, t. y. atsakyti į klausimą, kokie istoriniai vaizdiniai ir siužetai buvo svarbiausi, įtvirtinant Prūsijos vokiškosios misijos mitą? Kaip buvo pažymėta įvade, svarbiausių sudedamųjų atranka yra daroma remiantis ne istoriografijos, bet vieno ar kito vaizdinio / siužeto atminimo intensyvumo analize. Kitame poskyryje pateikta medžiaga parodys, jog atminimo kultūrų turinys skirtinguose Prūsijos regionuose varijavo, visgi dabartiniai tyrimai leidžia daryti tam tikrus apibendrinimus, kokie borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo siužetai ir motyvai buvo būdingiausi visos Prūsijos mastu. Šiuo atveju, išskirdamas bendrąsias atminimo politikos tendencijas, remsiuosi trijų pastaraisiais dešimtmečiais atliktų tyrimų rezultatais – monografijomis, pasirodžiusiomis Fritzio Schellacko 1989 m. Mainco universitete apgintos disertacijos, Reinhardo Alingso 1994 m. Laisvajame Berlyno universitete apgintos disertacijos ir Andrea'os Meissner Berlyno Humboldtų universitete 2005 m. apgintos disertacijos pagrindu.

²⁶ WOLFRUM, E. *Geschichte als Waffe: vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung*. Göttingen, 2001, S. 13.

²⁷ IGGERS, G. G. Op. cit., p. 121.

²⁸ HARDTWIG, W. Op. cit., S. 265-266.

²⁹ Žr.: Ibid., S. 310-324.

F. Schellackas, tyręs Vokietijos Reicho nacionalines šventes, yra konstatavęs, kad imperijos laikotarpiu reichas neturėjo nė vienos oficialiai patvirtintos valstybės šventės, kuri būtų turėjusi laisvadienio statusą. Visgi, neimant domėn vien įvairioms grupėms, pvz., socialdemokratams, aktualių švenčių, galima daryti išvadą, kad kaizeriniu laikotarpiu į nacionalinę šventę labiausiai panašėjo kasmetiniai kaizerio gimtadienio (kovo 22-oji; nuo 1889 m. – sausio 27-oji) ir Sedano dienos (rugsėjo 2-oji) minėjimai. Prie kitų su istorija susijusių įvykių, kurie buvo minimi kasmet, nors ir be tokių ceremonijų, kaip pirmosios dvi minėtos šventės, priskirtina reicho įkūrimo diena (sausio 18-oji; vok. *Reichsgründungstag*), kuri, be kita ko, buvo ir Prūsijos virtimo karalyste (1701 m.) diena³⁰. Šie F. Schellacko tyrimų rezultatai gana aiškiai leidžia daryti išvadą, kad atminimo kultūrose aktyviausiai turėjo būti eksploatuojami du dėmenys: a) kaizerio figūra, reprezentavusi visą Vokietiją turėjusią apjungti, kitaip tariant, nacijos simboliu turėjusią virsti Hohenzollernų dinastiją; b) reicho įkūrimo mitas, su kuriuo buvo susijęs ir vokiečių ir prancūzų karo 1870–1871 m. atminimas, redukuotas į prisiminimą apie Sedano dienos pergalę.

R. Alingso tyrimas buvo skirtas nacijos ir valstybės santykiui Vokietijos Reiche 1871–1918 m. pastatytų paminklų semantikoje atskleisti. Jis savo monografijoje išskyrė keturias esmines nacionalinių paminklų semantikos kategorijas, iš kurių galime spręsti, kurie didžiojo istorinio pasakojimo siužetai minėtu laikotarpiu buvo aktualiausi. Pasak autoriaus, daugiausia paminklų Vokietijoje 1871–1918 m. buvo statoma: a) vadinamiesiems susivienijimo karams (1864 m. karas su Danija, 1866 m. Prūsijos ir Austrijos karas, 1870–1871 m. vokiečių ir prancūzų karas) bei reicho sukūrimui; b) kaizeriui Wilhelmui I (ši figūra tapo vienu populiariausių Wilhelmo II epochoje įpaminclinamų personažų); c) reicho kancleriui Otto von Bismarckui; d) įvairiems tolimesnės praeities istoriniams įvykiams, susijusiems su vokiečių nacionaline mitologija ar vokiečių vienybės idėja³¹.

Pagaliau Andrea Meissner tyrė atminimo politikos atsiskleidimą Prūsijos istorijos vadovėliuose, skirtuose žemesniajai, vadinamųjų tautinių mokyklų (*Volksschule*), grandžiai. Kaip ir R. Alingsas, pažymėjęs 1888 m. ribos svarbą atminimo turinio pokyčiuose, A. Meissner irgi išskyrė tendencijas, kurios buvo būdingos 1871–1888 m. ir vėlesniam laikotarpiui. Autorės manymu, pirmajam laikotarpiui būdinga tai, kad liberalūs ir konservatyvūs sluoksniai kooperavosi ieškodami integruojančio atminimo politikos konsensuso³². Pastarasis rėmėsi trimis kilmės mitais: 1) Prūsijos vokiškosios misijos mitu, skelbusiu Prūsiją nacijos branduoliu ir pagrindinė galia; palaikant šį mitą, siekta tradicinį lojalumą, susijusį su Prūsijos valstybe ir Hohenzollernų dinastija, perkelti į viso reicho lygmenį; 2) mitiniu pasakojimu, teigusiu, kad nacionalinės valstybės sukūrimas 1871 m. buvo Vokiečių Reicho atkūrimas – šios reminiscencijos apie Šv. Romos imperiją turėjo lengviau integruoti katalikiškąsias reicho dalis; 3) 1870–1871 m. karo ir prieš jį buvusių karų atminimu; šie karai pirmiausia buvo interpretuojami kaip nacijos susivienijimo prieš bendrą priešą pavyzdžiai. Svarbus vaidmuo čia teko ne tik vadinamiesiems susivienijimo karams (1864–1871 m.), bet ir 1813–1815 m. išsivadavimo karui, taip pat vadinamajam Hermannu mūšiui (9 m. po Kr.; simbolizavo Arminijaus, arba Hermannu, vadovaujamų germanų pergalę prieš įsiveržusius Romos legionus)³³.

³⁰ Plg. SCHELLACK, F. *Nationalfeiertage in Deutschland von 1871 bis 1945* (Europäische Hochschulschriften: Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd. 415). Frankfurt/M., Bern, New York, Paris, 1990.

³¹ Plg. ALINGS, R. *Monument und Nation. Das Bild vom Nationalstaat im Medium Denkmal – zum Verhältnis von Nation und Staat im deutschen Kaiserreich 1871-1918* (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, Bd. 4). Berlin, New York, 1996, S. 65-152.

³² MEISSNER, A. *Die Nationalisierung der Volksschule. Geschichtspolitik im Niederen Schulwesen Preußens und des deutschsprachigen Österreich, 1866 bis 1933/38*. Berlin, 2009, S. 143.

³³ MEISSNER, A. Op. cit, S. 81-96, 144.

Pokyčiai, kuriuos A. Meissner išvelgia laikotarpiu po 1888 m., buvo susiję su socialdemokratų įtakos augimu Vokietijoje, 1888 m. dukart įvykusiui kaizerio pasikeitimui ir dėl to atsiradusia būtinybe perorientuoti nacijos mitologiją³⁴. Svarbiausius pokyčius autorė apibendrina šitaip: 1) kaizerio asmenybę ir institutą buvo bandoma labiau priartinti prie nacijos, parodant šį institutą kaip orientuotą į visuomenę; šiais tikslais buvo išnaudojama ir mirusio kaizerio Vilhelmo I figūra, pvz., susiejant jai suteikiamas prasmes su vadinamuoju Kyfhoizerio mitu (t. y. išvedant tiesioginę sąsają tarp Friedricho II Barbarossos ir Vilhelmo I figūrų); 2) liberalesni pedagogai pasinaudojo XIX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūros pokyčių situacija bandydami perkvalifikuoti istorijos vadovėliuose dominavusį monarcho ir pavaldinių santykį į valstybės ir valstybės piliečių santykį; dėl to atsirado požymių, kad monolitinę karų ir dinastijų istoriją pamažu ims keisti vokiečių *Volk* istorija; naciją pradėta versti centriniu istorijos veikėju (pabrėžtina, tai – tik požymiai); 3) istorijos vadovėliuose atsirado bandymų parodyti tęstinumą tarp dabarties vokiečių *Volk* ir senovės germanų pasaulio, su kuriuo susijęs reikšmių kompleksas buvo pateikiamas kaip mokantis tikrojo germanų „būdo“; šis pokytis irgi buvo susijęs su nacionalinio savivaizdžio „demokratizavimu“, visgi, kaip pripažįsta pati A. Meissner, *Volksnation* principu pagrįsto vokiečių nacionalizmo idėjos, nors jų raiška Prūsijos istorijos vadovėliuose nuolat stiprėjo, iki 1914 m. liko marginalinės³⁵.

Šie apibendrinimai akivaizdžiai rodo, kad borusianistinis didysis istorinis pasakojimas, nepaisant po 1888 m. įvykusių pokyčių, visoje viešai perteikiamos Prūsijos praeities turinio struktūroje iki pat 1914 m. užėmė dominuojančią padėtį³⁶. Pagrindiniai jo siužetai buvo parinkti taip, kad integruotų visą naciją ir, orientuodami į prūso-centrišką praeities versiją, leistų suvokti Vokietijos prūso-centrizmo „natūralumą“. Taigi esminiais borusianistinio didžiojo pasakojimo siužetais, remiantis minėtais tyrimais, laikytini šie: a) siužetas, vaizduojantis visą Brandenburgo ir Prūsijos, sykiu ir Vokietijos Reicho po 1871 m. istoriją kaip Hohenzollernų dinastijos apgalvotos, išmintingos politikos ir valios raišką; akcentas čia yra pačios dinastijos ir atskirų jos atstovų šlovinimas³⁷; b) siužetas, perteikiantis 1871 m. reicho įkūrimo mitą, kuriuo buvo nutiesiamas tradicijos tęstinumo tiltas tarp naujojo reicho ir Šv. Romos imperijos bei įtvirtinamas Prūsijos vadovų vaidmuo įgyvendinant vokiečių siekį turėti savo nacionalinę valstybę (svarbiausiomis figūromis, susijusiomis su šiuo siužetu, ypač po mirties, tapo kaizeris Vilhelmas I ir reicho kancleris O. von Bismarckas³⁸); c) siužetas, vaizduojantis seriją XIX a. veiksmų, kuriuose, siekdama esminių nacionalizmo idealų – laisvės ir vienybės, pagrindinį

³⁴ A. Meissner šiuos pokyčius leido užčiuopti tyrimo perspektyva, kurioje buvo palygintos Vilhelmo I ir Vilhelmo II epochos. Panašia tema anksčiau rašęs Horstas Schallengeris parodė tik dalį šių pokyčių. Plg. SCHALLENBERGER, H. *Untersuchungen zum Geschichtsbild der Wilhelminischen Ära und der Weimarer Zeit. Eine vergleichende Schulbuchanalyse deutscher Schulgeschichtsbücher aus der Zeit von 1888 bis 1933*. Ratingen bei Düsseldorf, 1964.

³⁵ MEISSNER, A. Op. cit., S. 110-131, 145-146.

³⁶ Tokia pat išvada galima daryti ir H. Schallengerio tyrimo pagrindu. Prūsijoje vyravusią konservatyviąją laikyseną, herojišką istorijos suvokimą, dinastijos istorijos akcentavimą, kaizerio ir reicho kaip lemiamos ir formuojančios galios vaizdavimą, greta kitų elementų, jis išskyrė kaip kertinius istorinio vaizdinio, vyravusio Vilhelmo II epochoje, sandaros elementus: SCHALLENBERGER, H. Op. cit., S. 53-140.

³⁷ Tekstine forma šis siužetas kone geriausiai yra perteiktas istoriko Otto Hintzės veikale „Hohenzollernai ir jų darbo vaisiai“: HINTZE, O. *Die Hohenzollern und ihr Werk. Fünfhundert Jahre vaterländischer Geschichte*. Berlin, 1915. O. Hintzės veikalas buvo specialiai užsakytas valdžios institucijų, švenčiant 500-ąją dinastijos jubiliejų, ir plačiai paskleistas Prūsijos tautinėse mokyklose (plg. THOMPSON, A. 'Prussians in a Good Sence'. *German Historians as Critics of Prussian Conservatism, 1890-1920*. In *Writing National Histories: Western Europe since 1800*. Ed. by S. BERGER, M. DONOVAN, K. PASSMORE. London, New York, 1999, p. 101).

³⁸ Visoje Vokietijoje buvo pastatyta apie 300 kaizerio Vilhelmo paminklų ir tiek pat reicho kanclerio Bismarcko paminklų, įskaitant vadinamuosius „Bismarcko bokštus“ (MAI, G. *Denkmäler und politische Kultur im 19. Jahrhundert*. In *Das Kyffhäuser-Denkmal 1896-1996. Ein nationales Monument im europäischen Kontext*. Hrsg. von G. MAI. Köln, Weimar, Wien, 1997, S. 18). Be to, reikia atsižvelgti į tai, kad iš apie 500 Bismarcko paminklų, kuriuos buvo suplanuota pastatyti 1898–1914 m. Vokietijoje, Austrijos vokiškojoje dalyje ir Bohemijoje, buvo įgyvendinta tik apie

vaidmenį suvaidino Prūsija, kaip nuoseklų pastarosios ėjimą nacionalinės valstybės sukūrimo linkme; svarbiausiais šio siužeto dėmenimis laikytinas 1813–1815 m. išsivadavimo karas (pagrindinė su juo susijusi figūra atminimo kultūroje imperijos laikotarpiu neabejotinai buvo karalienė Luizė), 1866 m. Austrijos ir Prūsijos karas bei 1870–1871 m. vokiečių ir prancūzų karas; šiam siužetui priskirtinas ir pasakojimas apie XIX a. pr. Prūsijos reformas, kurias dar J. G. Droysenas pavaizdavo kaip Prūsijos pozityvaus atsinaujinimo reiškinių³⁹.

Šių siužetų aktualizacijoje galime išvėlyti apraiškas pokyčių, kurie buvo susiję su konkurencija tarp *Reichsnation* ir *Volksnation* principų bei su bandymu priešpriešinti etatistinei pasaulėžiūrai demokratinę-nacionalistinę. Čia galima prisiminti dar Thomaso Nipperdey'aus pateiktą išvargą, susijusią su XIX a. paskutiniame dešimtmetyje – XX a. pr. įvykusių perėjimu Vokietijos nacionalinių paminklų statybos praktikoje nuo monarchistinių arba dinastijos paminklų prie paminklų, kuriuose save įprasmino pati nacija ir kurie gali būti traktuojami kaip nacijos susitelkimo, jos galią išreiškiantys simboliai⁴⁰. Prie tokių paminklų jis priskyrė įvairiausias Bismarcko įamžinimo formas, kurios, kaip yra pažymėta literatūroje⁴¹, tam tikrais atvejais konkuravo su Vilhelmo I paminklais, bet labiausiai 1913 m. Leipce iškilusį „Tautų mūšio“ monumentą, įprasminusį išsivadavimo karų siužetą ir pergalę prieš Napoleoną 1813 m. Šie pavyzdžiai liudija ir kitką – po 1888 m. prasidėjusios viešojo atminimo perorientavimo Prūsijoje tendencijos neištūmė esminių viešojo bendravimo erdvėje įsigalėjusių siužetų. Galima sakyti, kad buvo iš dalies pakeistos, prie visuomenės lūkesčių, poreikių ir savivokos priderintos jų prasmės. Tačiau pats faktas, kad toks priderinimas įvyko, rodo, kaip giliai borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmės užsifiksavo žmonių sąmonėje.

Vis dėlto neturėtume manyti, kad visoje Prūsijoje, juolab Vokietijoje šios reikšmės įsitvirtino vienodai. Daugelyje regionų egzistavo savos istorinių pasakojimų, mitų ir siužetų tradicijos. Koks santykis formavosi šių tradicijų ir borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmių sandūroje, pabandysime išsiaiškinti padėties Rytų Prūsijoje pavyzdžiu. Būtent šioje labiausiai į rytus nutolusioje Prūsijos teritorijoje vykusios tapatybės paieškų transformacijos yra aktualiausios artėjant prie atvejo tyrimo, kurio rezultatai yra pristatomi šiame straipsnyje.

Rytų Prūsija: tapatybės ir praeities aktualizavimo horizontai

Norėdami išsiaiškinti, kaip borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmių diegimas pakeitė iki XIX a. antrosios pusės Rytų Prūsijoje egzistavusias praeities sampratas, pirmiausia turime šias sampratas apibūdinti. Iki šiol atlikti tyrimai nekelia abejonių, kad Rytų Prūsijoje bent iki 1871 m. Prūsijos (jau nekalbant apie Vokietiją) kontekste būta savito praeities suvokimo, kurio susiformavimą skatino objektyvios istorinės aplinkybės. Jų būtų galima įvardyti keturias.

Pirma, Rytų Prūsijos provincijos teritorija Šv. Romos imperijos egzistavimo laikais (iki 1806 m.) buvo už šios imperijos ribų. Lygiai Vienos kongrese sukūrus Vokietijos sąjungą, į jos ribas pateko tik dalis Prūsijos karalystės teritorijos, be jungtinės Rytų ir Vakarų Prūsijos provincijos. Pastaroji tik keleriems metams (1848–1851 m.) buvo įtraukta į Sąjungos ribas po to, kai vadovavimo šiai Sąjungai iniciatyvą iš Austrijos laikinai buvo perėmę liberalaus nacionalizmo šalininkai, Frankfurte susirinkę į Vokietijos nacionalinį susirinkimą, turėjusį Vokietijos sąjungą reformuoti į vie-

50 % (GERWARTH, R. *The Bismarck Myth: Weimar Germany and the Legacy of the Iron Chancellor*. Oxford, New York, 2005, p. 22).

³⁹ Plg. IGGERS, G. G. Op. cit., p. 106.

⁴⁰ NIPPERDEY, Th. Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, 1968, Bd. 206, Hf. 3, S. 542–546, 573–582, 585.

⁴¹ MAI, G. „Für Kaiser und Reich“. Das Kaiser-Wilhelm-Denkmal auf dem Kyffhäuser. In *Das Kyffhäuser-Denkmal 1896–1996...*, S. 160.

na konstitucinę Vokietijos valstybę. Tokia Rytų Prūsijos padėtis užribyje lėmė, kad tapatinimasis su Vokietija daugumai rytprūsiečių buvo svetimas. Daug labiau išvystytas čia buvo visai Prūsijai būdingas patriotizmas, kuris, pasireikšdamas etatistinės pasaulėžiūros rėmuose, visų pirma pasireiškė lojalumu Hohenzollernų dinastijai. Kitaip tariant, tapatinimasis su Prūsija, pasireiškęs „karaliaus pavaldinių“ savivoka, Rytų Prūsijoje buvo dominuojantis. Tiesa, faktas, kad Rytų Prūsija iki 1871 m. buvo dažnai įsivaizduojama Prūsijos ir beveik niekada – Vokietijos rėmuose, netrukdyjo plisti vokiečių nacionalizmo idėjoms. XIX a. 4-ajame dešimtmetyje jos buvo labiau paplitusios tarp Karaliaučiaus universiteto studentų, o 5-ajame dešimtmetyje, šiems studentams pasklidus po visus Rytprūsius, jau pastebimas ryškus vokiečių nacionalizmo idėjų išiveržimas į viešąją erdvę⁴². Visgi tik po 1859 m. liberalų judėjimas Rytų ir Vakarų Prūsijoje, pasikeitus kartoms liberalų stovykloje, save ėmė apibrėžti kaip pirmiausia nacionalinį judėjimą⁴³.

Atsakant į klausimą, kokią įtaką visa tai turėjo praeities sampratai, kuri buvo palaikoma Rytų Prūsijoje, galima tvirtai konstatuoti, kad šioje sampratoje iki pat 7-ojo dešimtmečio turėjo būti maža vietos bendravokiškai istorijai. Esminis dėmesys čia turėjo būti skiriamas palaikyti ne liberalų propaguotas idėjas apie bendrą vokiečių *Volk* istoriją, bet etatistine pasaulėžiūra pagrįstą praeities vaizdinį, kuriame svarbiausias vaidmuo teko Hohenzollernams ir jų valiai, pasireiškiančiai kone visuose pozityviai vertintinuose veiksmuose. Suprantama, todėl ir pats istorijos suvokimas rėmėsi įsitikinimu, kad viską lėmė valdovai ir jų politikos kaita.

Antra, Rytų Prūsijos teritorija buvo Brandenburgo–Prūsijos valstybės paribys, iki 1772 m. geografiškai nuo jos atskirtas. Tačiau šis paribys XVI–XVII a. turėjo savą valstybingumą, kurio istorija XVIII a. Brandenburgo–Prūsijos valstybėje dėl politinių aplinkybių (daugiausia siekio legitimuoti naujai įgytą karalystės statusą) buvo naujai aktualizuota. Priklausomybė „senajai Prūsijai“ (*Altpreußen*), kaip buvusias Prūsijos Hercogystės žemes imta vadinti XVIII a., Rytų Prūsijoje galėjo būti suvokiama kaip pakankamas pagrindas konkuruoti su Brandenburgu. Kitaip tariant, Rytų Prūsijoje XIX a. buvo jaučiama, kad jos istorija yra ypatinga, o indėlis į bendrąją Prūsijos istoriją – lygiavertis Brandenburgui. Rytų Prūsijos politinis elitas, viena vertus, dėl to galėjo suvokti turįs teisę reikšti savo nuomonę valstybės politikos klausimais, net jei ši nuomonė prieštarautų oficialiai valstybės politikos linijai, antra vertus, jis puikiai suprato, kad buvimas toli nuo Berlyno iš esmės reiškė ir atitolimą nuo galimybių įgyvendinti savo idėjas.

Šis regioninio patriotizmo ir partikuliarizmo jausmo mišinys atvedė į tokią situaciją, kai Rytų Prūsijos politinis elitas, nepaisant to, kad stengėsi neparodyti savo veiklos kaip opozicinės ir išlaikyti lojalumą Prūsijos karaliui, išties visą XIX a. pirmąją pusę balansavo ant šio lojalumo išlaikymo ribos. Vis labiau reikšti savo interesus Rytų Prūsijoje susitelkusi diduomenė ėmė Napoleono karų laikotarpiu, pajutusi Prūsijos monarchijos aparato galios trūkumą. 1808 m. karalius Friedrichas Vilhelmas III turėjo sankcionuoti pagrindiniu Rytų Prūsijos luomų atstovu tapusio, 1798 m. sukurto Rytų Prūsijos ir Lietuvos luomų komiteto (*Comité der Ostpreussischen und Litthauischen Stände*) veiklą⁴⁴. Kovą už šio komiteto išlaikymą Rytų Prūsijos diduomenė nesėkmingai baigė tik 4-ojo dešimtmečio pradžioje⁴⁵. Didžiausiu luomų ištikimybės karaliui iššūkiu tapo gen. Ludwigo Yorcko von Wartenbergo be karaliaus pritarimo 1812 m. sudaryta Tauragės konvencija, pagal kurią

⁴² PLETZING, Ch. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt. Deutscher und polnischer Nationalismus in Ost- und Westpreußen 1830-1871* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 13). Wiesbaden, 2003, S. 122-123, 134.

⁴³ Ibid., S. 439.

⁴⁴ NIEDZIELSKA, M. Tożsamość elit politycznych w Prusach Wschodnich w pierwszej połowie XIX wieku. *Zapiski Historyczne*, 1997, t. 62, zeszyt 1, s. 63.

⁴⁵ Ibid., s. 63-64.

Napoleono žygyje į Rusiją dalyvavusios Prūsijos pajėgos savanoriškai pasiskelbė neutraliomis. Galiausiai po Napoleono karų Rytų Prūsija tapo kone pagrindiniu Prūsijos liberaliosios opozicijos židiniu. Ši opozicija ne tik kritikavo Berlyno politiką Prūsijos provincijos atžvilgiu, bet, keldama klausimus dėl Prūsijos valstybės konstitucinės ir struktūrinės reformos, siūlė konkrečius būdus, kaip demokratizuoti Hohenzollernų monarchiją.

Viso šio regioninio patriotizmo ir partikuliarizmo raiškos pagrindu tapo pavieniai „senprūsiškosios“ praeities elementai, tarp kurių didelę reikšmę turėjo suvokimas, kad būtų „senoji Prūsija“ davė vardą visai valstybei; XVII a. kovų prieš didžiojo kurfiursto bandymus įvesti absoliutizmą ir politinių laisvių, turėtų Prūsijai būnant leniniais santykiais susietai su Lenkija, atminimas; vaizdiniai, susiję su 1701 m. būtų Karaliaučiuje įvykusi pirmojo Prūsijos karaliaus karūnavimu⁴⁶. Motyvaciją atstovauti savo interesams Rytų Prūsijos politinis elitas stiprino konkrečiais istoriniais užsakymais, taigi visi žinomiausi XIX a. pirmosios pusės regiono istorikai – Ludwigas Baczeko, Johannesas Voigtas, Maxas Toeppenai – parašė veikalų, susijusių su luomų padėties „senojoje Prūsijoje“ istorija⁴⁷. Regioninį patriotizmą taip pat stiprino įvaizdis, kad Rytų ir Vakarų Prūsija yra didžiųjų intelektualų, tokių kaip Mikalojus Kopernikas, Simonas Dachas, Immanuelis Kantas ar Johannas Gottfriedas Herderis, gimimo ir veiklos vieta⁴⁸. Galiausiai XIX a. 3–4-uoju dešimtmečiais ypač svarbiu Rytų Prūsijoje palaikomos praeities sampratos elementu tapo Prūsijos valstybės reformų ir išsivadavimo iš Napoleono okupacijos karo, kuris esą prasidėjo būtų Rytų Prūsijoje, atminimas⁴⁹. Neatsitiktinai Marienburgo pilies restauravimo darbai, vykdyti Prūsijos provincijos oberprezidento Theodoro von Schöno iniciatyva, jo paties buvo pateikiami kaip nacionalinio monumento, turėsiančio priminti apie reformų ir išsivadavimo karų laikotarpį, atkūrimas⁵⁰.

Čia pereiname prie trečiosios istorinės aplinkybės, lėmusios Rytų Prūsijoje egzistavusių praeities sampratų savitumą. Tai – po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atsiradęs poreikis integruoti į Prūsiją 1773 m. naujai suformuotą Vakarų Prūsijos provinciją. Lenkakalbių gyventojų gausiai apgyvendinta Vakarų Prūsija nuo pat XV a. vidurio priklausė Lenkijai, taigi suprantama, kad įtraukus šias žemes į Prūsijos sudėtį, vienintelė praeities atrama, kuria galėjo būti pasiremta, buvo susijusi su Vokiečių ordino laikotarpiu⁵¹. Luomų pasipriešinimo Ordinui vaizdiniai išliko tiek Rytų Prūsijos, tiek ir Vakarų Prūsijos vokiškai kalbėjusio politinio elito savivaizdžiuose⁵². Susipynęs su Rytų Prūsijos liberalų palaikoma tendencija ieškoti motyvacijos ir argumentacijos dabarties veiksams

⁴⁶ NIEDZIELSKA, M. Tożsamość elit politycznych..., s. 74, 79; PLETZING, Ch. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt...*, S. 26-27.

⁴⁷ Plg. NIEDZIELSKA, M. Tożsamość elit politycznych..., s. 74-77.

⁴⁸ PLETZING, Ch. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt...*, S. 117-118.

⁴⁹ Ibid., S. 120.

⁵⁰ Žr.: BOOCKMANN, H. Das ehemalige Deutschordensschloß Marienburg 1772-1945. Die Geschichte eines politischen Denkmals. In *Geschichtswissenschaft und Vereinwesen im 19. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte der historischen Forschung in Deutschland* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Institutes für Geschichte, Bd. 1). Göttingen, 1972, S. 115.

⁵¹ HACKMANN, J. *Ostpreußen und Westpreußen in deutscher und polnischer Sicht. Landeshistorie als beziehungs-geschichtliches Problem* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 3). Wiesbaden, 1996, S. 58. Įdomu, kad 1772 m. prijungiant būsimąją Vakarų Prūsiją prie Prūsijos, šių žemių ankstesnės priklausomybės Vokiečių ordinui argumentas dar neturėjo vėliau įgytos legitimuojančio pagrindo reikšmės: plg. SCHUMACHER, B. Die staatsrechtliche Begründung der Erwerbung Westpreußens durch Friedrich den Großen und der Deutsche Orden. *Altpreußische Forschungen*, 1934, 11. Jhg., S. 102.

⁵² PLETZING, Ch. „Deutsche Kultur“ und „polnische Zivilisation“. Geschichtsbilder in West- und Ostpreußen zwischen Vormärz und Kulturkampf. In *Preussen in Ostmitteleuropa: Geschehensgeschichte und Verstehensgeschichte* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 21). Hrsg. von M. WEBER. München, 2003, S. 197.

ir sprendimams „senosios Prūsijos“ istorijoje, šis veiksnys lėmė, kad XIX a. pirmojoje pusėje Vokiečių ordino istorija Rytų Prūsijoje buvo reabilituota. Tokios reabilitacijos poreikis buvo tiesiogiai stimuliuojamas pirmojo Vakarų Prūsijos provincijos oberprezidento Theodoro von Schöno iniciatyva⁵³. 1824 m. jo valdoma provincija buvo sujungta su Rytų Prūsija į vieną Prūsijos provinciją, o pagrindu naujos provincijos regioninei savimonei tapo bendros priklausomybės Vokiečių ordino valstybei akcentavimas⁵⁴. Šio akcentavimo išraiška tapo ne tik T. von Schöno projektas restauruoti Marienburgo pilį⁵⁵, bet ir Vokiečių ordino įvaizdžio keitimas istoriografijoje, už kurį buvo atsakingas artimas santykius su T. von Schönu palaikęs⁵⁶ istorikas Johannesas Voigtas.

XVIII a. antrosios pusės – XIX a. pr. vokiečių kalba rašytoje istoriografijoje vyravo Apšvietos idėjų įtakos paveiktas smerkiantis J. G. Herderio požiūris į Vokiečių ordiną kaip į kraugerišką struktūrą, organizavusią svetimų žemių plėšimą, nukariavimą, jų gyventojų išžudymą. Šį požiūrį istoriografijoje palaikė tokie autoriai kaip Karlas Friedrichas Pauli, Ludwigas von Bacsko, bet labiausiai Augustas von Kotzebue⁵⁷. J. Voigto „Prūsijos istorijos“ iki Vokiečių ordino valdymo pabaigos devyni tomai⁵⁸ siūlė visai kitokį istoriografinį Vokiečių ordino traktavimą. Nors jau K. F. Pauli veikale būta pripažinimo, kad Vokiečių ordinas buvo kultūros nešėjas, būtent J. Voigtas šią Ordino „misiją“ iškėlė į pirmą planą, taip keisdamas Ordino vertinimą iš negatyvaus į pozityvų⁵⁹. Tokio vertinimo kaitos Rytų Prūsijos liberalams reikėjo stengiantis įtvirtinti pažiūrą, kad Ordino valstybė gali būti laikoma senprūsiskojo liberalizmo pavyzdžiu. Taigi jiems buvo aktuali netgi ne visa Ordino istorija, bet tie praeities momentai, kurie rodė luomų padėtį Ordino valstybėje bei XV a. vykusią šių luomų kovą su Vokiečių ordinu dėl savo teisių išplėtimo. Neatsitiktinai ir restauruotoji Marienburgo pilis T. von Schöno vizijoje turėjo tapti (bet niekuomet netapo) Prūsijos landtago posėdžių vieta⁶⁰. Sykiu, vedini regioninio patriotizmo idėjų, Rytų Prūsijos liberalai stengėsi įdiegti pažiūrą, kad Vokiečių ordino valstybė esanti Hohenzollernų monarchijos pirmtakė, ir taip įtvirtinti senprūsiskąją Prūsijos monarchijos kilmės versiją. Reikia pasakyti, tokiai interpretacijai mielai pritarė ir patys monarchai. Geriausi to pavyzdžiai yra Vokiečių ordino kryžiaus formos perėmimas 1813 m. įsteigto apdovanojimo Geležinio kryžiaus simbolikai suformuoti arba nuolatinis dinastijos atstovų domėjimasis Marienburgo pilies restauravimu⁶¹.

Pagaliau ketvirtoji istorinė aplinkybė, lėmusi Rytų Prūsijoje susiformavusių praeities sampratų savitumą, yra ta, kad Rytų Prūsijos provincija buvo daugiakultūrė. Ją sudarė net kelios etnine ar konfesine specifika pasižyminčios dalys: Lenkijai 1466–1772 m. priklausiusioje Varmijos vyskupijos teritorijoje gyveno daug lenkakalbių katalikų, Mozūrija vadintose pietrytinėse Rytų Prūsijos apskrityse – evangelikų tikėjimą priėmusių mozūrų, kalbėjusių lenkų kalbos dialektu; šiaurės rytinėse apskrityse gyveno evangelikų tikėjimą priėmę Prūsijos lietuviai, dėl kurių dominavimo šios apskrities buvo pramintos Lietuva. Devynioliktajame – nacionalizmo – amžiuje visa tai savaime sudarė prielaidas istorinių savivaizdžių atskirumui kultūrinių skirtubių pagrindu susiformuoti.

⁵³ Plg. JÄHNIG, B. *Geschichtsverständnis und Preußenbild Theodor von Schöns*. In *Preussen in Ostmitteleuropa...*, S. 173–187.

⁵⁴ PLETZING, Ch. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt...*, S. 118.

⁵⁵ Plg. BOOCKMANN, H. *Op. cit.*, S. 120.

⁵⁶ Plg. NIEDZIELSKA, M. *Tożsamość elit politycznych...*, s. 75.

⁵⁷ Plg. WIPPERMANN, W. *Der Ordenstaat als Ideologie. Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtsschreibung und Publizistik*. Berlin, 1979, S. 104–119.

⁵⁸ VOIGT, J. *Geschichte Preussens, von der ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*. 9 Bde. Königsberg, 1827–1839.

⁵⁹ WIPPERMANN, W. *Op. cit.*, S. 108, 120–125.

⁶⁰ *Ibid.*, S. 147.

⁶¹ Plg. BOOCKMANN, H. *Op. cit.*, S. 121, 130.

XVIII–XIX a. sandūroje didžiausio tokio atskirumo susidarymo potencialo būta tarp Rytų Prūsijos provincijos politinio elito ir lenkų žemvaldžių diduomenės, kuri po pirmojo ir antrojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimų pateko į Prūsijos karalystės sudėtį. Neatsitiktinai, nepaisant bendrosios Prūsijos valdžios strategijos integruoti naujai įgytus lenkakalbius pavaldinius į Prūsijos valstybę, lenkų žemvaldžių, kurie buvo suvokiami kaip Lenkijos nacionalinės savimonės nešėjai, potencialiai galėję demonstruoti nelojalumą, įtaka XIX a. pirmojoje pusėje buvo sistemingai mažinama⁶². Nepaisant to, lenkakalbių, gyvenusių po 1772 m. įgytose teritorijose, integracija ir toliau liko problema, ypač po 1846–1848 m., kai tokia integracija iš esmės patyrė fiasko. Vakarų Prūsijoje nuo XIX a. 5-ojo dešimtmečio sparčiai išsivystęs lenkų nacionalinis judėjimas tapo rūpesčiu, kurio provincijos ar Prūsijos valdžia niekada neturėjo su lietuviais.

Kokią įtaką Prūsijos provincijos gyventojų kultūrinių skirtumų aktualizavimas XIX a. padarė skirtingų praeities sampratų formavimuisi, čia plačiau nebus aptariama, kadangi pokyčiai, tuo metu vykę provincijoje gyvenusių lenkų, mozūrų ar lietuvių praeities sampratose, yra atskira tema. Visgi čia būtų svarbu pažymėti, kokius pokyčius šis aktualizavimas sukėlė vokiškosios regiono visuomenės praeities sampratoje. Pirmasis toks pokytis buvo susijęs su aktualizuota reikme įtvirtinti vokiškąjį etninį autochtoniškumą Prūsijos provincijos teritorijoje. Šiuo atveju J. Voigto pareiškimas, kad priešistorinis prūsų pasaulis iš esmės buvo sukurtas germanų⁶³, tapo paplitusiu įsitikinimu ir vėlesnių diskusijų dėl to, kas turi daugiau „istorinių teisių“ – germanai ar slavai, pagrindu⁶⁴. Galima sakyti, kad būtent J. Voigtas pirmasis Prūsijos provincijos istorijos interpretacijoje įvedė germanų-vokiečių ir slavų-lenkų priešpriešą⁶⁵. Antrasis pokytis, susijęs su pirmuoju, yra tas, kad istoriografijoje XIX a. buvo pradėta formuoti ir palaikyti konkrečius Rytų Prūsijoje gyvenusių nevokiečių įvaizdžius, iš esmės apibrėžiant, kurie provincijos gyventojai gali būti laikomi savais, o kurie ne. Šiek tiek redukuojant visą šio reiškinių sudėtingumą, būtų galima teigti, kad toks apibrėžimas buvo daromas vadovaujantis jau XIX a. pr. Prūsijos istoriografijoje aptinkamu požiūriu⁶⁶, esą tuometinė Prūsija turėjusi tęsti Brandenburgo ir Ordino valstybės viduramžišką misiją ir būti aukštosios kultūros nešėja į „atsilikusius“ kraštus⁶⁷. Visi, kadaise priėmę šią „dovana“ iš vokiečių, buvo traktuojami daugiau ar mažiau pozityviai, neretai paternalistiškai, globėjiškai. Antra vertus, tie, kurie atsisakė ir tebeatsisako tai padaryti, istoriniame kontekste sulaukdavo neigiamų vertinimų. Pirmuoju atveju čia turimi omeny pirmiausia mozūrai (geriausias pavyzdys – Maxo Toeppen „Mozūrijos istorija“⁶⁸) ir Prūsijos lietuviai, nors kalbant apie pastaruosius reikia sutikti su Magdalena Niedzielska, kad lietuviai nusipelno dėmesio dar ir todėl, kad buvo giminingi prūsams, o prūsų praeitimi buvo aktyviai domimasi stengiantis apibūdinti senuosius krašto gyventojus prieš atsikraustant Vokiečių ordinui⁶⁹. Antruoju atveju turimi omeny

⁶² PLETZING, Ch. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt...*, S. 145-147.

⁶³ Plg. HACKMANN, J. *Preußische Ursprungsmythen. Entstehung und Transformation vom 15. bis ins 20. Jahrhundert*. In *Preussen in Ostmitteleuropa...*, S. 163-164.

⁶⁴ Apie šių diskusijų pradžią žr.: PLETZING, Ch. „Deutsche Kultur“ und „polnische Zivilisation“..., S. 189-205.

⁶⁵ Plg. HACKMANN, J. *Ostpreußen und Westpreußen...*, S. 75-82.

⁶⁶ Plg. WIPPERMANN, W. Op. cit., S. 133-134.

⁶⁷ Apie vokiečių kaip „kultūros nešėjų“ teorijos svarbą žr.: PLETZING, Ch. „Deutsche Kultur“ und „polnische Zivilisation“..., S. 191, 201.

⁶⁸ TOEPPEN, M. *Geschichte Masuriens. Ein Beitrag zur preußischen Landes- und Kulturgeschichte*. Danzig, 1870.

⁶⁹ NIEDZIELSKA, M. Die Geschichtsschreibung in Provinz Preußen und die Frage der nationalen Minderheiten im 19. Jahrhundert. In *Nationale Minderheiten und staatliche Minderheitenpolitik...*, S. 45. Šią tezę dar 1932 m. Vienos universitete apgintoje disertacijoje bandė pagrįsti istorikas Ignas Skrupskelis, plg. SKRUPSKELIS, I. *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*. Roma, 1967.

pirmiausia lenkakalbiai katalikai, kurie buvo tapatinami su pačia Lenkija, o pastarosios įvaizdis jau J. Voigto buvo pateiktas iš esmės negatyviai⁷⁰.

Aptarę šią Rytų Prūsijoje egzistavusią praeities sampratų įvairovę, dabar išsiaiškinkime, kaip ji pasikeitė, Prūsijoje ir Vokietijoje pradėjus diegti borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmes. Praeities aktualizavimo tendencijos, ryškėjančios Rytų Prūsijoje 1871–1914 m. laikotarpiu, gana aiškiai rodo, kad pokyčių būta esminių. Christianas Pletzingas, analizavęs vokiečių nacionalizmo raidą Prūsijos provincijoje iki 1871 m., priėjo išvadą, kad dar jo nagrinėto laikotarpio pabaigoje prūsiškojo patriotizmo erozija dažniausiai buvo būtina sąlyga nacionalinėms tapatybėms iškilti⁷¹. Su šia išvada reikia sutikti, kadangi praeities aktualizavimo reikšmių analizė Rytų Prūsijoje 1871–1914 m. rodo, jog buvo stiprinami visai kiti tapatybės dėmenys. XIX a. pirmojoje pusėje Rytų Prūsijoje yra susiduriama su a) prūsiškuoju (karaliaus pavaldinių) patriotizmu, b) Prūsijos (Rytų ir Vakarų) provincijos patriotizmu, paremtu šios provincijos išskirtinumo suvokimu, ir pagaliau c) priklausomybės vokiečių nacijai suvokimu⁷², tačiau XIX a. antrojoje pusėje ši tapatybės dėmenų konfigūracija keičiasi. Ryškiausias pokytis yra trečiojo iš čia išvardytų tapatybės dėmenų stiprinimas, pasireiškęs vokiečių nacionalizmo idėjų, interpretuojamų per Prūsijos vokiškosios misijos prizmę, sklaida. Taigi pastarosios idėjos nebuvo tokios pat, kokios Rytų Prūsijoje buvo skleidžiamos XIX a. 5-ajame dešimtmetyje. Vokiečių nacionalizmas dabar buvo palaikomas ne kaip su etatistine pasaulėžiūra konkuruojanti ideologija, bet kaip šią pasaulėžiūrą integruojanti ideologija, akcentuojanti vokiečių telkimo į *Reichsnation* prioritetą.

Tad pirmasis svarbus pokytis, įvykęs Rytų Prūsijoje po 1871 m., buvo nacionalistinio vokiečių tapatybės dėmens (su Prūsijos vokiškosios misijos mito dominante) stiprinimas. Šią borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo diegimo tendenciją yra nesudėtinga atpažinti pažvelgus į visumą praeitį aktualizuojančių paminklų⁷³, kurie iškilo Rytų Prūsijoje 1871–1914 m. Prisiminus šiame tekste išskirtus tris esminius borusianistinio didžiojo pasakojimo siužetus, akivaizdu, kad pirmąjį siužetą, kuriame esminis akcentas buvo Hohenzollernų ir atskirų šios dinastijos atstovų šlovinimas, Rytų Prūsijos atminimo semantikoje įkūnijo karalienės Luizės kultas (1874 m. įrengta karalienės atminimo vieta Karaliaučiuje, 1900 m. – paminklinis akmuo Mažajame Tauralaukyje, netoli Klaipėdos, ir paminklas Tilžėje, 1901 m. pašventinta Karalienės Luizės atminimo bažnyčia Karaliaučiuje, o 1907 m. – jos vardu pavadintas tiltas per Nemuną Tilžėje), Karaliaučiuje 1891 m. iškilęs paminklas hercogui Albrechtui, Osterodėje 1907 m. pašventintas vadinamasis Trijų kaizerių šulinys, Karaliaučiuje (Kalthofe) tais pačiais metais pašventinta Kaizerio Friedricho atminimo bažnyčia, Piliavoje 1913 m. iškilęs paminklas didžiajam kurfiurstui Friedrichui Wilhelmui.

Antrąjį siužetą, perteikusį 1871 m. reicho įkūrimo mitą, įprasmino visų pirma kaizerio Wilhelmo I ir kanclerio Bismarcko kultas. Be daugybės kaizeriui Wilhelmui I skirtų biustų, pastatytų netgi restoranuose (kaip antai, *Fichtenhain* restorane Krante), galima įvardyti septynis didesnius per palyginti trumpą laiką Rytų Prūsijoje iškilusius kaizeriui skirtus paminklus: Karaliaučiuje (1894), Klaipėdoje (1896), Prūsų Olandijoje (1897), Kurkaukių palivarke (Girdavos apskr., 1899), Šventa-

⁷⁰ HACKMANN, J. *Ostpreußen und Westpreußen...*, S. 77-78, 79-80.

⁷¹ PLETZING, Ch. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt...*, S. 473.

⁷² Plg. NIEDZIELSKA, M. *Tożsamość elit politycznych...*, s. 53.

⁷³ Iki šiol vienintelę, tačiau toli gražu neišsamią Rytų ir Vakarų Prūsijoje iškilusių paminklų apžvalgą buvo paskelbęs istorikas Fritzas Gause (plg. GAUSE, F. *Denkmäler des Preußenlandes* (1-13). *Das Ostpreußenblatt*, 1969 01 18 – 1969 12 06, 20. Jhg., Folgen 3, 5, 7, 9, 11, 15, 17, 20, 24, 28, 31, 43, 49). Čia ir toliau nurodant paminklų statybos datas, remiamasi jo tęsine publikacija, daugeliu Rytų Prūsijai skirtų pažintinių (pvz., AMBRASSAT, A. *Die Provinz Ostpreußen. Ein Handbuch der Heimatkunde*. 2. Aufl. Königsberg, 1912), kraštotyринių veikalų bei albumų. Paminklų statybos data nurodoma tik tuo atveju, jei ją pavyko nustatyti tiksliai.

pilėje (1900), Alenšteine (1901) ir Morungene (1902)⁷⁴. Lygiai reicho kancleris Otto von Bismarkas buvo garbinamas, po mirties statant jam skirtus paminklus Karaliaučiuje (1901), Neidenburge bei Johanisburge (1910) ir visoje provincijos teritorijoje įrengiant masyvaus tūrio vadinamuosius „Bismarcko bokštus“: Drengfurte (1902), Osterodėje (1902), Gumbinėje (1903), Galtgarbiuose (1906), Zensburge (1906), Eisuliuose (1912), Įsrutyje (1913) ir Soldavoje.

Galiausiai trečiasis siužetas, kuriame esminis akcentas buvo 1813–1815 m. išsivadavimo karo ir vadinamųjų suvienijimo karų (1864, 1866, 1870–1871 m.) atminimas, buvo įprasminamas ne tik daugelyje bažnyčių įrengtomis atminimo lentomis su jose iškaltomis per minėtus karus žuvusių parapijiečių pavardėmis (nėra duomenų, kad tai bažnyčiose būtų buvę praktikuojama anksčiau), bet ir paminklais žuvusiems suvienijimo karuose, iškilusiems kone kiekvienos Rytų Prūsijos provincijos apskrities centre. Remiantis šiuo metu surinktais duomenimis, galima konstatuoti, kad tokie paminklai atsirado Karaliaučiuje (1875), Lyke (1875), Gumbinėje (1876), Įsrutyje (1885), Pilkalnyje, Unguroje (1893), Tilžėje (1894), Alenšteine (1895), Rastenburge (1897), Labguvoje, Girdavoje, Darkiemyje, Rešliuje, Olecke, Ortelsburge, Galdapėje, Johanisburge, Neidenburge, Kroicburge, Zensburge, Bartuose, Hohenšteine, Lėčiuje (1906), Vartenburge (1911). Daugelis šių paminklų, neretai statytų centrinėse miestelių aikštėse, buvo standartinių formų: juos sudarydavo ant postamento iškeltas obeliskas su viršūnėje tupinčiu ereliu arba stulpas su pergaltės deive Nike ar Germanijos figūra viršūnėje. Tokios formos išreikšdavo ne tik žuvusiųjų, bet ir pergalės, o ypač ir rezultato, kurio buvo pasiekta suvienijimo karais, atminimą.

Borussianistinio didžiojo istorinio pasakojimo įkūnijimo prasme įdomiausi yra tie paminklai, kurių semantikoje būdavo įprasminamas daugiau nei vienas siužetas. Antai 1893 m. Sedano dienos proga pašventintą karių paminklą Unguroje karūnavo kaizerio Vilhelmo I biustas; karių paminklų Labguvoje, Neidenburge, Pilkalnyje, Rešliuje postamentus puošė pritvirtinti kaizerio Vilhelmo I bronziniai reljefiniai medalionai, o karių paminklo Vartenburge postamentą puošė iškart dviejų kaizerių – Vilhelmo I ir Friedricho III – medalionai. Paminklų Vilhelmui I, iškilusių Šventapilėje ir Morungene, postamentus puošė medalionai su reicho kanclerio O. von Bismarcko bei Prūsijos karo ministrų Albrechto von Roono ir Helmutho von Moltkės portretais. Kai kurie paminklai sudarydavo borussianistinį didįjį pasakojimą įprasminančių siužetų kompozicijas ir erdvinį požiūrį: pvz., Karaliaučiuje reicho kanclerį Bismarką įrengė kaizerio Vilhelmo aikštėje, paties kaizerio Vilhelmo I paminklo pašonėje, panašiai paminklas hercogui Albrechtui buvo atidengtas priešais paminklą karaliui Friedrichui I (pastarasis iškilo dar 1802 m.). Tokių atvejų būta ir provincijoje, pvz., Galtgarbiuose Bismarcko bokštas iškilo ant aukščiausios Sambijos kalvos, kur dar 1818 m. buvo pastatytas vadinamasis Landvero kryžius ir nuo to laiko vykdavo kasmetinės iškilmės išsivadavimo karui atminti; panašiai Zensburge Bismarcko bokštas iškilo prie pat karių paminklo.

Šie duomenys aiškiai rodo ne tik borussianistinio didžiojo pasakojimo reikšmių diegimo Rytų Prūsijoje tendenciją, bet ir bandymus šias reikšmes įvairiai kombinuoti tarpusavyje. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad toks rytprūsiečių priklausomybės vokiečių *Reichsnation* palaikymo ir stiprinimo būdas laikytinas vienintele Vokietijos imperijos laikotarpio tendencija. Kita tendencija, kurią taip pat derėtų aptarti, yra lokalinio tapatybės dėmens stiprinimas. Domėjimasis lokale praeitimi Rytų Prūsijoje nepaprastai išaugo XIX a. viduryje. 1844 m. Karaliaučiuje buvo įsteigta Senovės draugija „Prūsija“, 1856 m. Braunsburge atsirado Varmijos istorijos draugija, 1879 m. Tilžėje buvo įkurta Lietuviškoji literatūros draugija, 1880 m. dar viena Senovės draugija įsisteigė Įsrutyje, 1895 m. atsirado Mozūrijos kraštotyros draugija Lėčiuje, o 1898 m. – Oberlando istorijos draugija Prūsų

⁷⁴ Šiuos paminklus nurodo ir CSALLNER, H. Kaiserdenkmäler in Ostpreußen. *Das Ostpreußenblatt*, 1985 01 19, Folge 3, S. 12.

Olandijoje. Šių draugijų veikloje galima išvelti domėjimosi atskirų Rytų Prūsijos regionų (Varmijos, Mozūrijos, Lietuvos, Oberlando) etnografiniais ir priešistoriniais savitumais tendenciją⁷⁵, kuri ryški ir tokiuose veikaluose kaip jau minėtoji M. Toeppeno „Mozūrijos istorija“ arba Josefo Benderio „Varmijos politinė ir nacionalinė padėtis Prūsijoje“⁷⁶. Tą pačią tendenciją palaikė ir paminklo-sauginė veikla, Rytų Prūsijoje aktyviau pradėta 1891 m. Karaliaučiuje įsteigus provincijos paminklų konservatoriaus instituciją⁷⁷. Intereso lokaline praeitimi išaugimą rodo ir faktas, kad XIX–XX a. sandūroje savas istorijas pradeda įgyti ir atskiros Rytų Prūsijos vietovės, miestai bei apskritys.

Galiausiai lokalinio tapatybės dėmens stiprinimo tendencijai parodyti galima vėl atsigręžti į paminklų semantiką, įvardijant dar kelis dėsningumus. Pirmia, paminklų suvienijimo karams atsiradimas kone kiekviename Rytų Prūsijos mieste liudija ne tik šio siužeto įprasminimo paplitimo mastą, bet ir interesą išreikšti bendranacionalinę atminimo praktiką per lokalinio suvokimo lygmenį: žmonės statė paminklus ne kariams anonimams, bet žuvusiems suvienijimo karuose, kilusiems iš savo miesto ar apskrities. Antra, karalienės Luizės kultas Rytų Prūsijoje buvo aktualizuotas ne bet kur, bet tose vietose, kuriose kažkada karalienė lankėsi: Karaliaučiaus miestiečiai įrengė jos atminimo vietą miesto pakrašty buvusiam parke, kuriame kadaise karalienė vaikščiodavo; šis įprasminimo motyvas 1900 m. buvo nukopijuotas ir Klaipėdoje: atminimo akmuo čia iškilo netoli miesto, vaizdingose Mažojo Tauralaukio valdose, kurias 1807–1808 m. buvo pamėgusi karališkoji pora. Aktualizavimas Tilžėje irgi neatsitiktinis: būtent čia buvo išlikęs garsusis „Luizės namas“, kuris buvo susijęs su vienu svarbiausių borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo siužetų (pažeminta Prūsija, personifikuota karalienės Luizės asmenyje, nepraranda orumo, susitikdama su Napoleonu). Trečia, Karaliaučiuje, kuriant Vilhelmo I paminklą, kaizeris buvo aprengtas taip, kaip jis atrodė per 1861 m. karūnavimo ceremoniją, įvykusią būtent Karaliaučiuje; panašiai Klaipėdoje ant paminklo Vilhelmui I postamento atsiradusiame reljefe buvo pavaizduotas siužetas, kai dešimtmetis Vilhelmas, būsimasis kaizeris, būtent Klaipėdoje 1807 m. buvo priimtas į Prūsijos kariuomenę. Ketvirta, XIX–XX a. sandūroje kai kuriuose Rytų Prūsijos miestuose aiškiai matyti organizuotų žmonių grupių iniciatyvos statyti paminklus įvairiems praeities veikėjams, kurie pirmiausia buvo svarbūs tam konkrečiam miestui, bet sykiu siejo tą miestą su borusianistine Vokietijos praeities samprata (arba su priklausomybės Vokietijai suvokimu per Prūsijos istoriją). Tokie buvo 1890 m. Tilžėje atidengtas paminklas poetui Maxui von Schenkendorfui, 1891 m. Karaliaučiuje iškilęs paminklas hercogui Albrechtui, 1909 m. Frauenburge, o 1916 m. ir Alenšteine iškilę paminklai astronomui Mikalojui Kopernikui, 1910 m. Karaliaučiuje atidengtas paminklas rašytojui Friedrichui Schilleriui, 1912 m. Klaipėdoje atidengtas paminklas-šulinys poetui Simonui Dachui ir jo populiarios dainos herojei, 1913 m. Piliavoje iškilęs paminklas didžiajam kurfiurstui kaip Piliavos tvirtovės statytojui ir vystytojui, 1913 m. Karaliaučiuje atidengtas paminklas generolui Ludwigui Yorkui von Wartenburgui. Penkta, Labguvoje prie paminklo kariams buvo pritvirtintas ne tik kaizerio Vilhelmo I, bet ir didžiojo kurfiursto Friedricho Vilhelmo medalionas su įrašyta 1656 m. data, per kurią Labguvos gyventojai save matė borusianistiniame didžiajame pasakojime

⁷⁵ Plg. FORSTREUTER, K. Die Entstehung von Geschichtsvereinen in Altpreußen. In *Neue Forschungen zur Brandenburg-Preußischen Geschichte*, Bd. 1 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 14). Hrsg. von F. BENNINGHOVEN, C. LOWENTHAL-HENSEL. Köln, Wien, 1979, S. 240-241, 242-243, 244-247.

⁷⁶ BENDER, J. *Ermland's politische und nationale Stellung innerhalb Preußen's an den Hauptmomenten seiner früheren Geschichte und Verfassung*. Braunsberg, 1872.

⁷⁷ 1891–1897 paskelbtuose kultūros paminklų sąrašuose ir aprašymuose visas provincijos teritorijoje atsiradusių paminklų pristatymas buvo padalintas į septynias dalis pagal regionus (Sambija, Natanga, Oberlandas, Varmija, Lietuva, Mozūrija ir Karaliaučiaus miestas), o kiekvienas regionas pristatytas atsižvelgiant į jo savitumus. Žr.: BOETTICHER, A. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. 7 Hefte. Königsberg, 1891-1897.

(turima omeny 1656 m. Labguvos sutartis, pagal kurią Švedijos karalius didžiojo kurfiursto naudai atšaukė Prūsijos hercogystės ir Varmijos leninę priklausomybę Švedijai). Panaši atminimo lenta 1907 m. buvo atidengta ant Vėluvos rotušės pastato: ji priminė apie 1657 m. Vėluvoje pasirašytą sutartį tarp didžiojo kurfiursto ir Lenkijos karaliaus, pagal kurią pastarasis irgi atsisakė leno teisių į Prūsijos hercogystę didžiojo kurfiursto naudai.

Visos šios pastabos rodo, kad lokalinio tapatybės dėmens stiprinimo tendencija Rytų Prūsijoje nebuvo atsietą nuo pirmosios, nacionalistinio vokiečių tapatybės dėmens stiprinimo, tendencijos. Veikiau galima sakyti, kad lokalinio tapatybės dėmens stiprinimas leido priartinti prie konkrečios vietos priklausomybės nacijai jausmą, išreiškė priklausomybę jai per visų pirma tai vietai aktualius simbolius ar praeities elementus. Taigi Rytų Prūsijoje lokalinio tapatybės dėmens stiprinimas, remiantis praeities elementais, buvo orientuotas į priklausomybės Vokietijai (arba vokiečiams) jausmo stiprinimą, kuris savo ruožtu buvo įmanomas tik Prūsijos istorijos rėmuose: Prūsijos vokiškosios misijos mito ir borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo palaikymas buvo būtina sąlyga, reikalinga Rytų Prūsijos gyventojams norint save suvokti visos Vokietijos kontekste.

Aptarus šias 1871–1914 m. pokyčių tendencijas, reikia atsakyti ir į klausimą, kas šiuo laikotarpiu atsitiko su praeities vaizdiniais, kurie buvo aktualūs Rytų Prūsijoje iki 1871 m. ir kurie buvo nukreipti palaikyti visų pirma Rytų Prūsijos regioninį tapatybės dėmenį. Apie pastarąjį čia nieko nebuvo pasakyta būtent todėl, kad tokio palaikymo tendencijos po 1871 m., mano supratimu, nebebuvo tokios ryškios. Praeities elementai, kurie buvo aktualizuojami palaikant Rytų Prūsijos regioninį partikuliarizmą, po 1871 m. arba prarado aktualumą, arba (dažniausiai) buvo pajungti naujiems tikslams.

Antai įsitikinimas, kad istorijoje viską lemia valdovai ir jų politikos kaita bei tuo paremtas Hohenzollernų „darbo vaisių“ šlovinimas niekur nedingo, tačiau dabar juo buvo remiamas nebe prūsiškasis patriotizmas, bet priklausomybės Vokietijai jausmas, kuris atėjo per suvokimą, jog vokiečių vienybės esą visada siekusių Hohenzollernų valdoma Prūsija tapo Vokietijos šerdimi. Šis tapatybės referencinių rėmų pokytis neįvyko per vienerius metus, bet akivaizdu, kad Vilhelmo II epochoje (1888–1918 m.) Rytų Prūsijoje jau matyti būtent tokia Hohenzollernų kulto panaudojimo prasmė. Ji visų pirma sietina su 1888 m. mirusio Vilhelmo I kultu⁷⁸, bet ją nesunku išvelgti ir kitų Hohenzollernų nuolatiniame šlovinime. Valdančioji dinastija virto ne tik Prūsiją, bet ir visą Vokietiją vienijančiu simboliu.

Akivaizdu ir tai, kad rėmimasis „senosios Prūsijos“ praeitimi, kuris buvo ypač aktualus Rytų ir Vakarų Prūsijos politiniam elitui XIX a. pirmojoje pusėje, po 1871 m. nebebuvo toks intensyvus. Senesnės tyrinėtojų kartos atstovo Maxo Toeppeno, kuris kadaise buvo artimas Prūsijos provincijos liberalų grupuotei⁷⁹, parengtas Prūsijos luominių susirinkimų Vokiečių ordino valstybėje dokumentų penkiatomis rinkinys⁸⁰ buvo vienas paskutinių stambesnių veikalų, skirtų „senosios Prūsijos“ luomų istorijai, kuriai provincijos istorikai ir politikai tiek daug dėmesio skyrė dar prieš kelis dešimtmečius. Vėliau domėjimasis regiono praeitimi Rytų Prūsijoje neišnyko, tačiau šio domėjimosi politinio panaudojimo linkmės pakito. Rytų Prūsijoje įsisteigusios istorijos ir kraštotyros draugijų interesų tematikoje, kaip minėta, išsivyravo provincijos priešistorė arba lokalinė atskirų provincijos dalių istorija. Tiesa, 1873 m. buvo įsteigta visoje provincijoje turėjusi veikti ir praeities tyrimų pastangas

⁷⁸ Pavyzdžiui, statant paminklą Vilhelmui I Karaliaučiuje, jo statybos iniciatoriai siekė pagerbti žmogų, kuris „privalo sukelti giliausią dėkingumą, kadangi visagalis, išklauses karaliaus malda, palaimingai išpildė [jo siekį] įdėti prūsiškąjį kardą į vokiečių kunigaikščio ranką“. Tokia Vilhelmo veiklos vertinimo formuluoė buvo surašyta ir įdėta į kapsulę, kuri buvo įmūryta į paminklo postamentą (*Tilsiter Zeitung*, 1894 08 12, Nr. 187, S. 2).

⁷⁹ Plg. NIEDZIELSKA, M. Tożsamość elit politycznych..., s. 76.

⁸⁰ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Hrsg. von M. TOEPPEN. 5 Bde. Leipzig, 1878–1886.

turėjusi apjungti Prūsijos provincijos istorijos draugija (vėliau virtusi Rytų ir Vakarų Prūsijos istorijos draugija), kuriai toliau pavyko palaikyti bendros Rytų ir Vakarų Prūsijos istorijos sampratą, nepaisant to, kad 1878 m. šios dalys buvo atskirtos į dvi provincijas ir dėl to draugijos veikloje kilo įtampa⁸¹. Kita vertus, pastaroji draugija užsiėmė daugiausia Ordino laikų šaltinių leidyba.

Dar vienas buvęs Rytų Prūsijos partikuliarizmo palaikymo įrankis – Vokiečių ordino laikų praeitis – irgi niekur nedingo, tačiau šio įrankio politinis aktualumas iš esmės apsiribojo Vakarų Prūsija, be to, Ordino laikų praeitis įgijo kitokius akcentus nei XIX a. pirmojoje pusėje. Vokiečių ordino valstybės istorijos pateikimo ir jos politinio aktualumo pokyčiams daugiausia įtakos padarė istorikas Heinrichas von Treitschke, kuriam, kaip jau yra pažymėję tyrinėtojai⁸², priklauso didžiausi borusianistinio įsitikinimo įtvirtinimo Rytų Prūsijos istoriografijoje nuopelnai. Jo mintys, išdėstytos 1862 m. tekste „Vokiečių ordino žemė Prūsija“⁸³, kuris pirmą kartą buvo paskelbtas kaip pamąstymai, inspiruoti Ordino valstybės Prūsijoje istorijos šaltinių rinkinio „Scriptores rerum Prussicarum“ pirmojo tomo pasirodymo 1861 m., vėliau ne sykį buvo perspausdinamos iki pat XX a. vidurio. Iš esmės būtų galima teigti, kad H. von Treitschke šiame tekste perinterpretavo Rytų Prūsijos praeitį, remdamasis Prūsijos vokiškosios misijos mitu. Išvesdamas tiesioginę paralelę tarp Ordino valstybės ir Friedricho II laikų Prūsijos, H. von Treitschke nurodė, kad būtent Ordino valstybėje reikia ieškoti Prūsijos galybės šaknų. Prūsija, jo nuomone, turinti tęsti „misiją“, kuri esą buvo akivaizdi jau Vokiečių ordinui – stiprinti vokiškąją galią (pirmiausia Rytuose) ir skleisti aukštąją vokiečių kultūrą atsilikusiuose Rytų kraštuose (H. von Treitschkei aktualiausias buvo slavų apgyvendintos teritorijos).

Šios mintys pasirodė ypač aktualios dar XIX a. vid. išiplieskusio ginčo dėl to, kas turi daugiau „istorinių teisių“ lenkų ir vokiečių mišriai apgyvendintoje Vakarų Prūsijoje, kontekste. Įtampa tarp vokiečių ir lenkų lėmė, kad būtent Vakarų Prūsijoje iškilusių paminklų semantikoje labiausiai atsiskleidė Ordino laikų praeities panaudojimas: pradedant 1864 m. Marienburge iškilusiu paminklu „vokiečių kankiniu“ tapusiam šio miesto XV a. vid. burmistrui Bartolomėjui Blumei, baigiant 1908 m. Elbinge įrengtu vadinamuoju Hermannu Balko šuliniu. Kone svarbiausiu paminklu, iš esmės pažodžiui ikūnijusiu H. von Treitschke's pavaizduotą siužetą, laikytinas 1877 m. Marienburge iškilęs Rudolfo Siemerungo sukurtas monumentas Prūsijos karaliui Friedrichui II Didžiajam, prie kurio postamento buvo išdėstytos „vokiečių galybę Rytuose“ esą labiausiai įtvirtinusių Vokiečių ordino didžiųjų magistrų Herrmanno von Salzos, Siegfriedo von Feuchtwangeno, Winricho von Kniprodes ir Albrechto Brandenburgiečio skulptūros. Rytų Prūsijos provincijoje prie borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo pritaikytas Ordino praeities vaizdavimas nebuvo toks aktualus pirmiausia todėl, kad šioje provincijoje Prūsijos valdžia iš esmės neturėjo tautinių problemų nei su lenkakalbiais Mozūrijoje ar Varmijoje, nei su lietuviais (bent jau tokio masto kaip Vakarų Prūsijoje). Tiesa, Prūsijos Lietuvos arba Mozūrijos regionų kontekste istoriografijoje irgi pasirodydavo vokiečių misijos Rytuose įsitikinimu pagrįstų interpretacijų⁸⁴, tačiau Vokiečių ordino laikotarpio jos neapėmė, be to, daug ką pasako pats tokių publikacijų negausumas.

⁸¹ FORSTREUTER, K. Op. cit., S. 249-250.

⁸² Plg. HACKMANN, J. *Ostpreußen und Westpreußen...*, S. 102-108.

⁸³ [TREITSCHKE, H. von.] Das deutsche Ordensland Preußen. *Preußische Jahrbücher*, 1862, Bd. 10, Hf. 2, S. 95-151.

⁸⁴ Skirtingai nei Vakarų Prūsijoje, Prūsijos Lietuvos arba Mozūrijos atveju šių interpretacijų autoriai (Maxas Beheim-Schwarzbachas ir Gustavas Schmolleris), daugiausia dėmesio savo veikaluose skyrė XVIII a. vykusiai kolonizacijai, ją grindė ne germanų „istorinių teisių“ pirmenybės prieš slavus ir ne Vokiečių ordino „misijos“ logika, bet XVIII a. Prūsijos valdovų išganingų valstybinio mąstymo racionalumu bei šios šalies valdžios aparato įsitikinimu, kad vokiečių kultūros „dovanos“ priėmimas yra pozityvus poslinkis. Plg. HACKMANN, J. *Ostpreußen und Westpreußen...*, S. 130.

Aptarę šias tendencijas, jų kontekste pažvelkime į vieną reprezentatyvų atvejį – paminklo „Borussia“, iškilusio Klaipėdoje 1907 m., statybą. Jis parodys, kokia sąveika formavosi XIX ir XX a. sandūroje vokiečių ir lietuvių mišriai apgyvendintoje Rytų Prūsijos dalyje tarp borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo ir čionykštės atminimo kultūros.

Paminklo „Borussia“ statyba Klaipėdoje kaip borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo įprasminimo atvejis

Monumento „Borussia“ statybos istorija bendresnes tendencijas reprezentuojančiam atvejui tirti šiame tekste pasirinkta dėl kelių priežasčių. Pirmoji ir pati svarbiausioji yra šio monumento išskirtinumas tiek kitų XIX ir XX a. sandūroje Klaipėdos mieste iškilusių paminklų, tiek ir Rytų Prūsijos provincijos ir netgi visos Vokietijos kontekste. Pirmoji iniciatyva statyti paminklą Klaipėdoje yra fiksuojama 1841 m.: iš pradžių nesėkmingai bandyta įgyvendinti sumanymą įamžinti mieste 1802 m. įvykusį karaliaus Friedricho Wilhelmo III ir Rusijos imperatoriaus Aleksandro I susitikimą, vėliau nebuvo įgyvendinta ir kita idėja pastatyti Klaipėdoje paminklą vien Friedrichui Wilhelmui III⁸⁵. Nepaisant to, kad XIX ir XX a. sandūroje Klaipėdos viešosiose erdvėse vis dėlto atsirado trys paminklai, „Borussia“ buvo vienintelis, kurio statyba sulaukė tiek paramos visoje Prūsijoje, be to, jis buvo vienintelis Klaipėdoje iškilęs paminklas, kurio statybos inicijavimo istorijoje svarbų ir tiesioginį vaidmenį suvaidino Vokietijos kaizerio institucija. Išskirtinumą Rytų Prūsijos provincijos ir Vokietijos imperijos kontekste lemia tas faktas, kad jis buvo vienintelis Rytų Prūsijoje 1871–1914 m. iškilęs paminklas, turėjęs nacionalinio paminklo (*Nationaldenkmal*) statusą, bei vienas iš nedaugelio tokių statusą turėjusių paminklų Vokietijoje (iš viso tokių buvo apie dvidešimt).

Yra dar kelios priežastys. Šio monumento statybos istorija parodo platesniame regione vyrausių viešojo atminimo orientavimo ir siauresniame regione egzistavusios atminimo kultūros sąveiką. Be to, ji parodo, kaip etniniu požiūriu skirtingos visuomenės grupės vokiečių ir lietuvių apgyvendintame Rytų Prūsijos pakraštyje priėmė tą patį simbolį.

Trumpai apie pačią jo atsiradimo istoriją. Idėją statyti Klaipėdoje paminklą, skirtą 1807 m. įvykiams, kai miestas buvo tapęs laikinąja Prūsijos karaliaus, jo dvaro ir vyriausybės rezidencija, atminti, pirmąkart 1890 m. balandį savo visuotiniame susirinkime iškėlė Klaipėdos karių sąjunga⁸⁶. Įsteigta 1873 m. kovą⁸⁷, ši organizacija priklausė Vokietijoje po suvienijimo karų susiformavusiam panašių sąjungų tinklui, apėmusiam suvienijimo karų veteranus ir sujungtam į Vokietijos karių sąjungą. Pastaroji, pirmininkaujama Vokietijos kaizerio, buvo „monarchistinė sąmonė“ palaikęs susivienijimas, kurio pagrindinis šūkis buvo „su dievu už kaizerį ir reichą“⁸⁸. Vokietijos imperijoje karių sąjungos buvo vienos svarbiausių organizuotų grupių, palaikiusių imperijos laikotarpiu įtvirtinamą *Reichsnation* vokiečių telkimo principą, pagrįstą borusianistiniu įsitikinimu ir Hohenzollernų garbinimu. Neatsitiktinai pirma galvota statyti Klaipėdoje paminklą karalienei Luizai, kurios figūra įkūnijo Hohenzollernų monarchijos orumą, tvirtumą ir jau po karalienės mirties 1810 m. tapo vadinamojo išsivadavimo karo (1813–1815 m.) simboliškai ikona, skatinusia remtis jos pavyzdžiu.

Klaipėdos karių sąjunga, nors minėtame susirinkime nutarė įsteigti fondą paminklui statyti bei skyrė pirmąjį pinigų įnašą, pati viena savo sumanymo įgyvendinti nepajėgė: per dešimt metų fonde

⁸⁵ SEMBRITZKI, J. *Memel im neunzehnten Jahrhundert*. Memel, 1902, S. 144–145.

⁸⁶ Ibid., S. 147.

⁸⁷ Ibid., S. 142.

⁸⁸ Plg. *Tilsiter Zeitung*, 1894 06 19, Nr. 140, S. 2.

susikaupė tik apie 2,5 tūkst. markių⁸⁹. 1898 m. fondo administravimą perėmė Klaipėdos magistratas, kuris, tikėtina, supažindino su paminklo statybos idėja provincijos vadovybę. Panašu, kad būtent šiame etape pakito ir pati paminklo koncepcija⁹⁰: vietoje dar vienos Luizės skulptūros buvo nutarta statyti Klaipėdoje visą 1807–1815 metų įvykių prasmę borusianistiniame didžiajame istoriniame pasakojime įprasminantį nacijos monumentą. 1904 m. įsteigtas provincijos oberprezidento Friedricho von Moltkės vadovaujamas Komitetas nacionaliniam paminklui Klaipėdoje statyti, kurio einamuosius reikalus tvarkė Klaipėdos vyriausiasis burmistras Arthuras Alterbergas, paskelbė atsišaukimą į Prūsijos gyventojus. Atsišaukimas, pasirašytas daugiau kaip 230 Komiteto narių, tarp kurių buvo žinomi visos Prūsijos, Rytų Prūsijos provincijos, Klaipėdos miesto ir apskrities valdininkai, pareigūnai, Evangelikų bažnyčios atstovai, pramonininkai, prekybininkai ir mokslininkai, skelbė: „Šioje šventoje žemėje 1907 m. mes norime statydinti dėkingumo paminklą palikimui viso to, kas čia buvo pradėta ir sukurta, paminklą nesulaužomai Prūsijos tautos meilei savo karališkajai dinastijai, paminklą nepalaužiamai jėgai, glūdinčiai ištikimoje tautoje, paminklą šlovingai plėtotei nuo gėdos per kovą pergalės link“⁹¹. Buvo paskelbtas ne tik vienas bendras atsišaukimas, bet ir atskiri atsišaukimai, adresuoti konkrečioms Prūsijos karalystės provincijoms (Berlynui ir Brandenburgui, Vakarų Prūsijai, Silezijai, Reinlandui, Vestfalijai) bei pasirašyti vietose sukurtų šakinių komitetų⁹². Visuose atsišaukimuose it priesakas buvo panaudoti kaizerio Vilhelmo II 1891 m. Brandenburgo provincijos landtage ištarti žodžiai, kai kaizeris prisiminė 1890 m. lankęsis „visiems mums brangioje, mieloje ir vertinamoje“, „šventoje Klaipėdos žemėje“, kurioje, „kai niekas nemanė ir negalėjo pagalvoti, kad kraštas kada nors pakils, buvo žengti pirmieji žingsniai į mūsų šiandienos didybę“.

Išleidus atsišaukimą, buvo surinkta 100 tūkst. markių, iš kurių 20 tūkst. skyrė Klaipėdos miestas, Rytų Prūsijos miestai ir apskritys – 10 tūkst., Vakarų Prūsijos – 4 tūkst., Berlynas – daugiau kaip 10 tūkst. markių. 40 tūkst. markių buvo skirta iš valstybės biudžeto per Prūsijos meno komisiją (*Landeskunstkommission*). Šios dotacijos dalis buvo panaudota paminklo konkursui surengti. Projektus konkursui pateikė šeši pretendentai, iš jų keturi – Šarlotenburgo, vienas – Dalemo ir vienas – Karaliaučiaus skulptorius. Komisija nutarė, kad iš visų konkursui pateiktų darbų geriausiu laikytinas prof. Peterio Breuerio iš Šarlotenburgo projektas, kuris buvo pateiktas kaizeriui ir po jo atliktų pataisymų atiduotas autoriui įgyvendinti⁹³.

Skulptorius iš bronzos sukūrė 4,2 m aukščio Prūsiją įsameninančios moters, išsivaduojančios iš pažeminimo grandinių, figūrą, kuri buvo iškelta ant granitinio postamento. Prie pastarojo prikabinuose bronziniuose medalionuose buvo karaliaus Friedricho Vilhelmo III ir karalienės Luizės portretai, Prūsijos valstybės veikėjų pavardės ir užrašas „Dėkinga Prūsija. 1807–1907“. Abipus skulptūros, turėjusios iškilti veidu į Klaipėdos rotušės pastatą, kuriame 1807–1808 m. gyveno karalius ir karalienė, dviem eilėmis ant kolonų buvo pastatyta po keturis Prūsijos valstybės veikėjų biustus: vienoje pusėje – Heinrichas Friedrichas Karlas vom Steinas, Karlas Augustas von Hardenbergas, Friedrichas Leopoldas von Schrötteris, Theodoras von Schönas, kitoje – Gerhardas von Scharnhorstas, Augustas von Gneisenau, Ludwigas Yorkas von Wartenburgas, Friedrichas Ferdinandas zu Dohna⁹⁴.

⁸⁹ SEMBRITZKI, J. Op. cit., S. 147.

⁹⁰ Apie tai užsimenama dokumente, kuris buvo įdėtas į kapsulę, įmūrytą paminklo postamente: Urkunde für den Grundstein des Nationaldenkmals, 1907 07 20. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus* (toliau *MLIM*), inv. nr. 10256, IR-479.

⁹¹ Aufruf. *MLIM*, inv. nr. 10524, IR-482.

⁹² Plg. Aufruf. *MLIM*, inv. nr. 10261, IR-3314; Aufruf. *MLIM*, inv. nr. 10262, IR-3315; Aufruf. *MLIM*, inv. nr. 10263, IR-3316.

⁹³ Urkunde für den Grundstein des Nationaldenkmals...

⁹⁴ *Festschrift zur Enthüllungsfest des Nationaldenkmals in Memel*. Memel, 1907, S. 19-20.

1907 m. liepos viduryje gavus žinią, kada tiksliai kaizeris atvyks į paminklo atidengimą⁹⁵, liepos 20 d. buvo padėtas kartinis akmuo ir sparčiai pradėti montavimo darbai, o rugsėjo 23 d. įvyko paminklo atidengimo iškilmės. Nors kaizeris atvyko be žmonos Augustės Viktorijos, kaip buvo planuojama iš pradžių, garbingų svečių iškilmėse netrūko. Tarp jų buvo vyriausiasis kaizerio sūnus, kronprincas Vilhelmas, Komiteto paminklui statyti pirmininkas, Prūsijos vidaus reikalų ministras ir buvęs provincijos oberprezidentas Friedrichas von Moltke, Vokietijos reichstago prezidentas grafas Udo zu Stolberg-Wernigerode, naujasis Rytų Prūsijos oberprezidentas Ludwigas von Windheimas, provincijos landshauptmanas Rudolfas von Brandtas, Karaliaučiaus apygardos prezidentas Nikolaus von Werderis, provincijos teismo prezidentas Karlas Ludwigas von Plehwe, beveik visų Rytų Prūsijos apskričių landratai (viršininkai), H. vom Steino anūkė, T. von Schöno anūkas, L. Yorko von Wartenburgo palikuonis ir t. t.⁹⁶ Pagal iš anksto parengtą programą kaizeris į išvakarėse išpuoštą Klaipėdą, skambant bažnyčių varpams ir gatvėse išsirikiavus minioms žmonių, atvyko vienai valandai savo traukiniu. Paminklo atidengimo ceremonijoje kalbėjo F. von Moltke ir miesto vyr. burmistras A. Altenbergas. Po to kaizeris lankė istorinį rotušės pastatą, kuriame pasakė kalbą. Kaizeriui tuo pačiu traukiniu išvykus medžioti į Romintą, miesto šaulių namuose vyko garbės pietūs, kurių metu buvo paskelbta, kad Klaipėda ministrą F. von Moltkę yra paskelbusi savo garbės piliečiu, kaip prieš tai buvo paskelbusi jo dėdė, garsųjį Prūsijos karvedį Helmuthą Karlą Bernhardą von Moltkę⁹⁷.

Ši trumpai pristatyta monumento statybos ir atidengimo istorija atskleidžia visą spektrą santykių tarp individualių patirčių, socialinės sąveikos ir kultūros objektyvacijų. Jos pagrindu galima padaryti bent keletą apibendrinimų apie tai, kokiais būdais vyko borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo įtvirtinimas.

Pirmasis pastebėjimas būtų susijęs su iniciatyvos ir idėjos pasidalijimu. Dauguma Vokietijos imperijos laikotarpiu Rytų Prūsijoje iškilusių paminklų buvo inicijuoti ne valdžios institucijų, bet organizuotų visuomenės grupių ar net atskirų asmenų. Tai rodo, kad statant paminklus, visų pirma buvo aktualizuojami visuomenei svarbūs simboliai ir jų reikšmės. Vis dėlto valdžios institucijų pritarimas ir paskatinimas iš esmės buvo būtinas ir neišvengiamas daugelio paminklų statybos proceso elementas. Valdžios sankcijos reikėdavo ne tik todėl, kad dauguma paminklų buvo statoma viešose miestų erdvėse, bet ir sprendžiant finansavimo klausimą. Neturime duomenų, ar bent viena visuomenės iškelta iniciatyva buvo atmesta, tačiau akivaizdu, kad daugeliu atvejų organizuotoms visuomenės grupėms ir valdžios institucijoms pavykdavo rasti sutarimą dėl to, kas ir kaip turi būti aktualizuojama. Iš esmės tai liudija, kad Rytų Prūsijoje borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmės buvo hegemonizuotos: tiek įamžinimo iniciatoriams, tiek ir valdžios institucijoms dažniausiai buvo savaime suprantama, kokie simboliai gali ir turi būti aktualizuojami. Tai pasakytina ir apie monumento „Borussia“ statybos atvejį: suvienijimo karų veteranų iniciatyva buvo priimta valdžios institucijų ir palaikoma visuomenės. Be to, šiuo atveju buvo sudarytas vaizdas, kad paminklų aktualizuojamos idėjos prasmę vienodai vertina tiek iniciatoriai, tiek ir kaizeris, kurio kalbos Brandenburgo provincijos landtage fragmentas buvo paverstas tam tikru paskatinimu, šitaip patį kaizerį simboliškai paverčiant paminklo atsiradimo iniciatoriumi. Visa tai neturėjo kelti abejonių, kad paminklo statybai yra visuotinai pritariama.

Antrasis pastebėjimas susijęs su faktu, kad paminklo finansavimo klausimas buvo sprendžiamas savanoriškos rinkliavos pagrindu. „Borussia“ nebuvo vienintelis Rytų Prūsijoje iškilęs paminklas, kuriam statyti buvo renkamos lėšos. Nors daugelis paminklų buvo statoma finansuojant valdžios

⁹⁵ *Lietuviška Ceitunga*, 1907 07 16, Nr. 57, p. 2.

⁹⁶ Atdengimas Tautiškojo Paminklo Klaipėdoje. *Lietuviška Ceitunga*, 1907 09 24, Nr. 77, p. 2.

⁹⁷ Nudengimas tautiškojo Paminklo Klaipėdoje. *Lietuviška Ceitunga*, 1907 09 27, Nr. 78, p. 1–2.

institucijoms, ypač kariuomenės struktūroms, taip pat visuomenės organizacijoms ar net atskiriems asmenims⁹⁸, lėšų rinkimas buvo surengtas ne tik statant „Borussia“, bet ir Wilhelmo I paminklą Karaliaučiuje, karalienės Luizės paminklą Tilžėje, Friedricho Schillerio paminklą Karaliaučiuje, Simono Dacho paminklą-fontaną Klaipėdoje, daugelį provincijoje iškilusių Bismarcko bokštų. Tiesa, tarp čia išvardytų atvejų skirtumo vis dėlto būta. Kai 1889 m. buvo paskelbtas atsišaukimas dėl paminklo Wilhelmui I Karaliaučiuje statybos, rinkliavos principu buvo surinkta tik kiek daugiau kaip 40 % lėšų (likusią dalį finansavo Rytų Prūsijos provincijos landtagas)⁹⁹; 1897 m. paskelbus Tilžės vyr. burmistro atsišaukimą dėl paminklo karalienei Luizei statybos, situacija pasikartojė: didžiąją paminklo statybos išlaidų dalį turėjo padengti Tilžės miestas ir Prūsijos vyriausybė¹⁰⁰; lygiai ta pati situacija, kaip matėme, buvo ir monumento „Borussia“ atveju: 60 % surinktų lėšų skyrė Klaipėdos miestas ir Prūsijos vyriausybė. Tačiau statant Karaliaučiuje F. Schillerio, o Klaipėdoje – S. Dacho paminklus, padėtis buvo kitokia. Prie rinkliavos F. Schillerio paminklui provincijos valdžia neprisidėjo, nepaisant to, kad lėšos buvo renkamos visoje provincijoje ir dėl to paminklas net buvo pramintas „provincijos paminklu“¹⁰¹. Lygiai paminklas-fontanas S. Dachui Klaipėdoje buvo pastatytas 1910 ir 1911 m. surengus Smiltynėje vasaros šventės, kurių metu švenčių dalyviai aukojė pinigais¹⁰². Prisiminus Th. Nipperdey'aus pateiktą klasifikaciją, galima būtų teigti, kad čia susiduriame su tam tikrais tarpiniais variantais tarp dviejų paminklų tipų – monarchistinių paminklų, išreiškiančių valdžios galią, ir nacijos paminklų, išreiškiančių pačios nacijos susitelkimo galią. Kaip matėme, Th. Nipperdey'aus pasiūlyti tipai labiau laikytini „idealiais atvejais“, o realybėje šiedu tipai buvo susipynę. Ypač tai pasakytina apie monumentą „Borussia“, kadangi tai buvo vienintelis Rytų Prūsijos iškilęs paminklas, kuriam lėšos buvo renkamos visoje Prūsijoje (kaip tik dėl to jis vadintas „nacionaliniu paminklu“), tačiau „nacijos indėlis“ sudarė tik 40 %. Tai leidžia teigti, kad čia bent iš dalies mes susiduriame su tuo atveju, kai aukodami lėšas vienam borusianistinio didžiojo pasakojimo elementui pagerbti, žmonės išreiškė savo priklausomybę nacijai, kadangi visuotinis lėšų rinkimas visuomet verčia juos apsispręsti, ar jiems tai aktualu, ir prisidėjimu išreikšti savo tapatybę. Ryškiausias toks pavyzdys Vokietijos kontekste yra paminklo „Tautų mūšiui“ Leipcego statyba, kuri buvo finansuojama išskirtinai iš lėšų, surinktų aukojant gyventojams bei rengiant loterijas¹⁰³.

Trečiasis pastebėjimas – borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmės, statant monumentą „Borussia“, buvo įtvirtintos suderinant jas su vietine atminimo tradicija (nebus suklysta pasakant ir kitaip – šis įtvirtinimas buvo inspiruotas tradicijos). Vietinė atminimo tradicija, aktualizavusi 1807–1808 m. Klaipėdos svarbą visai Prūsijai lemtinguose įvykiuose, Klaipėdoje egzistavo gerokai iki 1907 m. Svarbiausią vaidmenį šioje tradicijoje vaidino karalienės Luizės figūra, kuriai suteikiamos reikšmės įsamenino visą to meto Prūsijos situacijos sudėtingumą. Tačiau panašu, kad būtų pernelyg neatsargu šios tradicijos kilmę projektuoti į XIX a. pradžią. Nors nuo XIX a. pr. mieste buvo Luizės gatvė, o 1848 m. miestui buvo padovanotas karalienės Luizės paveikslas, kurį savo ruožtu Consentiusų šeimai (pastato, kuriame 1807–1808 m. gyveno karališkoji pora, savininkams) padovanojo kara-

⁹⁸ Pvz., paminklas Klaipėdoje kaizeriui Wilhelmui I iškilo vieno asmens – pirklio ir slaptojo komercijos tarėjo Wilhelmo Pietscho – lėšomis. Skulptoriaus Roberto Bärwaldo sukurta statula iš pradžių buvo pastatyta rotušės posėdžių salėje, o 1896 m. ją perkėlė į viešąją erdvę: plg. SEMBRITZKI, J. Op. cit., S. 146-147.

⁹⁹ *Tilsiter Zeitung*, 1894 08 12, Nr. 187, S. 2.

¹⁰⁰ DEMANDT, Ph. *Luisenkult. Die Unsterblichkeit der Königin von Preußen*. Köln, Weimar, Wien, 2003, S. 243.

¹⁰¹ GAUSE, F. *Denkmäler des Preußenlandes (7): Spenden aus der ganzen Provinz... Das Ostpreußenblatt*, 1969 04 26, Jhg. 20, Folge 17, S. 10.

¹⁰² *Lietuvių laikraštis*, 1910 09 02, Nr. 70, p. 3; *Lietuvių laikraštis*, 1911 08 29, Nr. 70, p. 2.

¹⁰³ Plg. NIPPERDEY, Th. Op. cit., S. 573.

liškoji pora¹⁰⁴, išties Luizės simbolio vaidmuo Klaipėdoje labiau išaugo tik imperijos laikotarpiu. Tai nėra atsitiktinumas. Būtent imperijos laikotarpiu ėmė stiprėti Luizės kultas, kai karalienės figūra buvo susieta su pačios dinastijos, kaip visą Vokietiją vienijančio simbolio, kultu bei vadinamuoju reicho įkūrimo mitu (Luizė dabar tapo pirmojo Vokietijos kaizerio motina, esą „palaiminusi“ jo veiksmus vienijant Vokietiją)¹⁰⁵. Tam tikrą vaidmenį, atrodo, suvaidino ir pirmosios Rytų Prūsijoje atminimo vietos, skirtos karalienei Luizei, atsiradimas Karaliaučiuje 1874 m. (šimtosioms karalienės Luizės gimimo metinėms Luisenwahl parke buvo įrengtas suolas su marmuriniu medaliono formos karalienės biustu¹⁰⁶). Klaipėdai, kuri tokiuose dalykuose stengėsi nuo Karaliaučiaus „neatsilikti“, tai galėjo tapti tam tikru stimulu. Galiausiai reikia atkreipti dėmesį į 1876 m. pirmąkart išleistus ir vėliau ne sykį pakartotinai perleistus grafienės Sophie Marie von Voss atsiminimus¹⁰⁷, kuriuose gyvai ir intriguojančiai buvo pateiktas Klaipėdos „karališkasis laikotarpis“. Visi šie veiksniai turėjo įtakos tam, kad ir pačioje Klaipėdoje XIX a. 9-ajame dešimtmetyje atsirado žmonių, siekusių aktualizuoti šį laikotarpį. Karalienės Luizės ir Klaipėdos sąryšiams atskleisti dviem paskutiniais XIX a. dešimtmečiais daugiausia dėmesio skyrė trys asmenys: vietinės mergaičių mokyklos direktorius Karlas Hallingas, berniukų gimnazijos direktorius Eduardas Kūselis ir Klaipėdos istoriku tapęs vaistininkas Johannesas Sembritzkis. Atrodo, kad būtent E. Kūselio iniciatyva Klaipėdos berniukų gimnazijai 1891 m. buvo suteiktas Karalienės Luizės vardas¹⁰⁸. 1900 m. tas pats E. Kūselis išleido pagalbinę priemonę gimnazijos moksleiviams „Karalienė Luizė jos laiškuose“¹⁰⁹. K. Hallingas paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje irgi paskelbė kelis tekstus, skirtus 1807–1808 m. įvykiams Klaipėdoje¹¹⁰. Tą patį kiek vėliau padarė J. Sembritzkis¹¹¹. Apie 1890 metus karalienės Luizės simbolis, į kurį mieste buvo redukuojama visa Klaipėdos kaip laikinosios sostinės istorija ir kartu Prūsijos pažeminimo ir vėlesnio iškilimo istorija, jau buvo tiek svarbus, kad vietinė karių sąjunga minėtame 1890 m. balandžio mėn. susirinkime nusprendė statyti paminklą Luizei atminti. Tų pačių metų rugpjūčio pab. Klaipėdoje apsilankęs kaizeris Vilhelmas II apžiūrėjo faktiškai du objektus: rotušės pastatą su Luizės paveikslu ir Luizės ažuolą Tauralaukyje (tai kol kas ankstyviausias mano atrastas pavadinimo „Luizės ažuolas“ fiksavimo atvejis¹¹²). Pagaliau 1900 m. Draugija Klaipėdai ir jos apylinkėms pagražinti prie šio „Luizės ažuolo“¹¹³ įrengė nedidelį atminimo akmenį su karalienės bareljefu. Taigi galima konstatuoti, kad dar iki monumeto „Borussia“ atidengimo mažiausiai vienos klaipėdiečių kartos sąmonėje karalienė

¹⁰⁴ Plg. SEMBRITZKI, J. Op. cit., S. 145-146.

¹⁰⁵ DEMANDT, Ph. Op. cit., S. 9-10, 449-450.

¹⁰⁶ GAUSE, Fritz. *Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*. Bd. 2: *Von der Königskrönung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. 2. ergänzte Aufl. Köln, Weimar, Wien, 1996, S. 652.

¹⁰⁷ *Neumundsechzig Jahre am Preußischen Hofe. Aus den Erinnerungen der Oberhofmeisterin Sophie Marie Gräfin von Voss*. Leipzig, 1876 (straipsnyje cituojama penktoji laida: 5. Aufl. Leipzig, 1887).

¹⁰⁸ *Lietuviška Ceitunga*, 1891 04 14, Nr. 15, p. 2.

¹⁰⁹ KÜSEL, E. *Die Königin Luise in ihren Briefen: eine Mitgabe für unsere Schüler*. Memel, 1900.

¹¹⁰ HALLING, K. *Memels vaterländische Weihestätten* (Programm der städt. höh. Mädchenschule 1893). Memel. 1893; HALLING, K. *Ein Jahrzehnt der Chronik Memels 1806-1815* (Programm der städt. höh. Mädchenschule 1896/97). Memel, 1897.

¹¹¹ „Ostpreussische Zeitung“ pirmąsyk paskelbtas jo tekstas „Prūsijos karališkasis dvaras Klaipėdoje 1807 m.“ buvo perspausdintas jo „Klaipėdos istorijos“ 2-ajame tome: SEMBRITZKI, J. Op. cit., S. 183-191.

¹¹² Ciesorius Wilius II. Klaipėdoj. *Lietuviška Ceitunga*, 1890 08 26, Nr. 34, p. 2.

¹¹³ Beje, atidengiant šį akcentą, spaudoje buvo rašoma, kad ažuolas „jau seniai“ (kitoje vietoje teigiama, kad nuo pat 1807 m.) buvo vadinamas „Karalienės Luizės ažuolu“. Remiantis grafienės S. M. von Voss atsiminimuose užfiksuota žinia, kad 1807 m. rugpjūčio 3 d., švenčiant karaliaus Friedricho Wilhelmo III gimtadienį, Tauralaukyje buvo vakarojama (*Neumundsechzig Jahre am Preußischen Hofe...*, S. 317), spaudoje buvo pateikta legenda, esą gimtadienis buvo švenčiamas būtent po tuo ažuolu, o tam įvykiui atminti ten jau anksčiau buvo įrengtas stulpas su įrašu „Atminimui 1807 m. rugpjūčio 3 d.“, bet stulpas esą ilgainiui supuvęs ir išnykęs. Plg. *Lietuviška Ceitunga*, 1900 08 03, Nr. 36, p. 2-3; *Tilžės Kelewis*, 1900 08 11, Nr. 64, p. 3.

Luizė buvo tapusi aktualių praeities simboliu, be to, dar susijusiu ir su Klaipėdos miesto išskirtinumu Prūsijos istorijoje, todėl atlikusiu ir tam tikro Klaipėdos „prekės ženklo“ funkciją¹¹⁴. Todėl galima drąsiai teigti, kad vietinė atminimo tradicija tapo pagrindu borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmėms Klaipėdoje įtvirtinti. Per 1807–1808 m. įvykius klaipėdiečiai geriausiai matė save borusianistiniame didžiajame istoriniame pasakojime, sykiu šie įvykiai buvo vieninteliai, leidę Klaipėdai figūruoti paties didžiojo pasakojimo svarbiausiose siužetuose. Taigi čia, panašu, vėl susiduriame su ambivalentišku tapatybės dėmenų stiprinimu: vienu metu stiprinamas ir nacionalinis, ir lokalinis tapatybės dėmenys, susiejant juos tarpusavyje – lokalinis tapatybės elementas paverčiant nacionaliniais, o nacionalinius – lokaliniais. Šiuo atveju pasitvirtina išvalgos, kurias kone pirmoji historiografijoje suformulavo amerikiečių istorikė Celia Applegate¹¹⁵.

Kad ši suderinimo su vietine tradicija ypatybė, būdinga borusianistinio didžiojo pasakojimo aktualizavimui, pasireiškė ne tik Klaipėdoje, rodo ir kiti pavyzdžiai. Panašiausia į monumento „Borussia“, ko gero, būtų karalienės Luizės skulptūros Tilžėje istorija. Su šiuo miestu Luizę siejo vos kelių dienų epizodas, tačiau visos Prūsijos istorijoje jis buvo nepaprastai svarbūs: būtent Tilžėje 1807 m. liepos pradžioje įvyko Luizės ir Napoleono susitikimas, kurio metu nusizėminusi karalienė oriai bendravo su Prancūzų imperatoriumi, bandydama sušvelninti taikos sąlygas, dėl kurių Napoleonas Tilžėje sudarė su Rusijos imperatoriumi Aleksandru. Kaip ir Klaipėdoje, su Luizės vizitu Tilžėje buvo susijęs konkretus pastatas, kuris, skirtingai nei Klaipėdoje, buvo privačioje nuosavybėje. Taigi 1897 m. Tilžėje nusprendus statyti paminklą karalienei Luizei, buvo irgi remiamasi vietine tradicija, bet sykiu aktualizuojama tai, kas borusianistiniame didžiajame istoriniame pasakojime turėjo konkrečias reikšmes. Gustavo Eberleino sukurta Luizė iš balto marmuro Tilžėje buvo įprasminama didvyrės vaidmenyje¹¹⁶. Iš esmės irgi panašus lokalinės tradicijos ir borusianistinio didžiojo pasakojimo reikšmių suderinimo atvejis buvo 1891 m. Karaliaučiuje atidengta Friedricho Reuscho statula hercogui Albrechtui. Pačiame Karaliaučiaus mieste reikšmių, kurios buvo siejamos su Albrechtu, skalėje, ko gero, pati svarbiausia buvo „Albrechtas – Karaliaučiaus universiteto įkūrėjas“. Borusianistiniame didžiajame pasakojime Albrechtas pirmiausia buvo paskutinysis Vokiečių ordino valstybės didysis magistras ir pirmasis Brandenburgo ir Prūsijos jungtinis valdovas, reformatorius ir vienas pirmųjų Martino Lutherio pasekėjų. Visas šias reikšmes skulptorius F. Reuschas suderino savo kūrinyje: į dešinę Albrechto figūros ranką jis įdėjo 1525 m. bažnytinės agendas (apeigų tvarkos knygos), kaip reformacijos simbolio, ir Karaliaučiaus universiteto steigimo akto imitacijas¹¹⁷, į kairę – kalaviją kaip Hohenzollernų (sykiu ir Prūsijos) galios simbolį, o ant paminklo postamento atsirado užrašas „Albrechtas Brandenburgietis, paskutinysis didysis magistras, pirmasis hercogas Prūsijoje.“ Provincijos spaudoje aprašant paminklo atidengimą, irgi buvo akcentuojama, kad Albrechtas buvo pirmasis valdovas iš Hohenzollernų dinastijos Rytų Prūsijos provincijoje, o taip pat bažnytinis bei politinis šios provincijos reformatorius¹¹⁸ (Rytų Prūsijos provincijos XVI amžiuje, žinoma, dar nebuvo).

¹¹⁴ Antai turistams skirtame vadove po Klaipėdą ir jos apylinkes, kurį parengė minėtoji Draugija Klaipėdai ir jos apylinkėms pagražinti, karalienės Luizės portretas puikavosi viršelyje, dar vienas portretas – priešlapyje. Be to, leidinyje buvo paskelbta iliustracija su Luizės paminkliu prie Luizės ažuolo, o 1807–1808 metų įvykių Klaipėdoje siužetas įvairiais rakursais pristatytas ne vienoje vietoje. Žr.: *Führer durch Memel und Umgegend*. 2. verbesserte Aufl. Memel, 1905.

¹¹⁵ Žr.: APPLEGATE, C. *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat*. Berkeley, 1990.

¹¹⁶ Plg. DEMANDT, Ph. Op. cit., S. 243–246.

¹¹⁷ Plg. GAUSE, F. *Denkmäler des Preußenlandes* (4): Die Standbilder der Hohenzollern. *Das Ostpreußenblatt*, 1969 03 01, Jhg. 20, Folge 9, S. 13.

¹¹⁸ Nudengimas Ercikio Albrechto Paminklo Karaliaučiuje. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1891 05 22, Nr. 41, p. 202.

Kaip tik čia galime pereiti prie ketvirtojo pastebėjimo, daromo monumento „Borussia“ statybos ir atidengimo istorijos pagrindu, kuris yra susijęs su monumento siužetu ir juo bandoma įtvirtinti idėja. Į kiekvieno monumento reikšmių visumą galima žiūrėti kaip į tam tikrą istorijos pamoką: statant ir atidengiant monumentą, dažniausiai vyksta viešas jo reikšmių paaiškinimas, kuris gali būti traktuojamas kaip bandymas niveliuoti skirtingose komunikacijos terpėse palaikomų praeities sampratų įvairovę, suvienodinant pasakojimą ir aiškiai akcentuojant vertes. Ypač tai pasakytina apie tuos XIX ir XX a. sandūroje Vokietijoje iškilusius monumentus (pvz., 1896 m. Kyfhoizerio monumentas Tiuringijoje, 1913 m. Tautų mūšio monumentas Leipcige), kurie įprasmino nebe vieną kažkurį asmenybę ar įvykį, bet daugelį figūrų ir motyvų, kurie jau yra arba potencialiai galėtų būti susieti tarpusavyje, taip perskaitant visą įprasminamą siužetą. Antai minėtasis Kyfhoizerio monumentas išreiškė centrinę Vokietijos nacionalinio nuosmukio ir atgimimo idėją, įprasmindamas borusianistinę pasaulėžiūrą, reicho įkūrimo mitą (Prūsijos dominuojama Vokietija – Šv. Romos imperijos paveldėtoja), tam panaudojant imperijos laikais Vokietijoje labai populiarią vadinamąją Kyfhoizerio mitą, tiesiogiai siejusį tradicinėje mitologijoje įsigalėjusius įvaizdžius apie Friedricho Barbarossos „dvasią“, Kyfhoizerio kalnuose laukiančią didžiosios Vokietijos prisikėlimo, su imperatoriaus Wilhelmo I, kuriam šio prisikėlimo pavyko pasiekti, kultu.

Panašus reikšmių kompleksiskumas buvo būdingas ir monumentui „Borussia“. Šiuo monumentu siekta perteikti siužetą, kaip Napoleono sugniuždyta ir pažeminta, bet orumo nepraradusi Prūsija (pagrindinis simbolis čia – karalienė Luizė) Klaipėdoje 1807 m. pradeda keltis ant kojų, nes kaip tik Klaipėdoje karalius Friedrichas Vilhelmas III, apsuptas išmintingų patarėjų (apsupimas buvo išreikštas tiesiogiai – patarėjų biustais, išdėstytais aplink paminklą), padeda pagrindus tam, kad Prūsijos gyventojai tvirtai stotų į išsivadavimo karą prieš Napoleoną. Čia visų pirma turėtos omeny Klaipėdoje pradėtos Prūsijos valstybės reformos: valstiečių išlaisvinimas, kariuomenės reorganizavimas ir t. t. Išsivaduojanti iš grandinių „Borussia“ simbolizavo šį Prūsijos stojimą ant kojų, žengimą į kovą su okupantu. Visos šios reikšmės, suteikiamos monumentui, buvo perteiktos ne tik atsišaukimuose, kvietusiuose prisidėti prie paminklo statybos, bet ir atidengimo kalbose. Antai Prūsijos vidaus reikalų ministras F. von Moltke, atidengiant paminklą, prisiminė kaizerio žodžius, ištartus Brandenburgo provincijos landtage, nurodė, kad Klaipėdoje tuokart buvo išleisti įstatymai dėl žemės ir kariuomenės reformų, dėl kurių Prūsijoje prasidėjo geresni laikai ir Prūsija stojo į išsivadavimo karą, kad didysis kaizeris Vilhelmas I būtų Klaipėdoje 1807 m. buvo priimtas į kariuomenę, kad būtų čia buvo padėti pamatai tam, kad pasirodytų 1813 m. kovo 17 d. karaliaus Friedricho Wilhelmo III atsišaukimas „Į mano tautą!“ (formali išsivadavimo karo pradžia) ir kad būtų čia gimė vokiškoji kariuomenė¹¹⁹. Maža to, šis Klaipėdos vaidmenį, Prūsijos reformas, išsivadavimo iš Napoleono okupacijos karą ir dabarties suvienytos Vokietijos realijas siejęs siužetas, atidengiant paminklą, buvo smulkiai išdėstytas raštu ir atspausdintas specialiame leidinyje¹²⁰ bei periodinėje spaudoje¹²¹ (abiems atvejais tekstai buvo iliustruoti Friedricho Wilhelmo III, Luizės ir visų aštuonių Prūsijos valstybės veikėjų, kurių biustai iškilo aplink paminklą, portretais). Visa tai leidžia teigti, kad Klaipėdoje egzistavusią tradiciją sieti 1807–1808 m. įvykius su karalienės Luizės figūra buvo siekiama išplėsti reikšminio turinio prasme. Istorijos pamokos esmė tokiu atveju buvo, remiantis borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo konvencijomis, paaiškinti klaipėdiečiams,

¹¹⁹ Plg. Ciecorius Klaipėdoj. *Tilžės Keleiwis*, 1907 09 27, Nr. 78, p. 1; Nudengimas tautiškiojo Paminklo Klaipėdoje. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1907 09 27, Nr. 78, Priedas.

¹²⁰ *Festschrift zur Enthüllungsfest des Nationaldenkmals...*

¹²¹ Teksto turinys buvo paskelbtas ir lietuvių kalba. Žr.: *Lietuviška Ceitunga*, 1907 09 24, Nr. 77, Priedas (*Pridetka Lietuwiszkosios Ceitungos*).

kuo svarbus jų miestas visai Prūsijai, o Prūsijos gyventojų dėmesį atkreipti į tai, kuo svarbi jiems Klaipėda. Kiek šis vietinės atminimo tradicijos reikšmių išplėtimo bandymas prigijo, kitas klausimas. Panašu, kad pačioje Klaipėdoje, net ir praėjus kuriam laikui po atidengimo, monumentas „Borussia“ buvo siejamas ne tiek su visu daugiareikšmiu siužetu, kurį siekta monumentu įprasminėti, kiek su karalienės Luizės atminimu. Taigi vietinė Luizės atminimo tradicija ir toliau vaidino svarbų vaidmenį. Antai 1910 m., minint jos mirties šimtąsias metines, gėlių vainikai buvo padėti ne prie paminklinio akmens Mažajame Tauralaukyje, bet būtent prie monumento „Borussia“¹²².

Galiausiai penktasis pastebėjimas yra susijęs su monumento „Borussia“ atidengimo ceremonijos turiniu ir Vokietijos kaizerio dalyvavimu joje. Vilhelmas II, palyginti su jo pirmtakais, vaizdavosi esąs „šiulaikiškas“ valdovas, kuriam yra itin svarbi „viešoji nuomonė“ ir populiarumas. Siekdamas jo, kaizeris daug keliavo po visą Vokietiją, dalyvaudamas įvairiose ceremonijose. Kas kart įžengdamas į naują miestą, „kaizeris galėjo pajusti esąs galingas ir herojiškas valdovas, kurį priklauso liaupsinti ir pagerbti; džiaugsmingai sveikinančios minios, išsiričiusios miesto gatvėse, patvirtino tokį jo vaidmenį“¹²³. Taigi „Borussia“ toli gražu nebuvo vienintelis Rytų Prūsijoje (jau nekalbant apie visą Vokietiją) iškilęs paminklas, kurio atidengimo ceremonijoje dalyvavo kaizeris. Be to, jo „palaimos“ Rytų Prūsijoje nusipelnė 1891 m. Karaliaučiuje atidengtas paminklas hercogui Albrechtui, 1894 m. Karaliaučiuje atidengtas paminklas Vilhelmui I ir 1900 m. Tilžėje atidengtas paminklas karalienei Luizei. Aiškiai matyti, kad kaizeris visais atvejais dalyvaudavo ten, kur būdavo atidengiami paminklai Hohenzollernams ir jų vaidmeniui įgyvendinant Prūsijos vokiškąją misiją. Iš esmės galima teigti, kad kaizeris pats palaikė borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo siužetus, kas buvo matyti ir iš jo kalbos, pasakytos monumento „Borussia“ atidengimo proga miesto rotušėje, turinio. Šitaip, pasinaudodamas ankstesnių Hohenzollernų „darbo vaisių“ atminimu, jis siekė užtikrinti savo (o sykiu ir dinastijos) populiarumą bei atitinkamas visuomenės nuostatas savo (ir dinastijos) atžvilgiu.

Lojalumo dinastijai ir tikėjimo jos būtinybe akcentas buvo pats svarbiausias kaizerio kalboje, pasakytoje rotušėje po to, kai buvo atidengtas monumentas „Borussia“. Kaizeris davė suprasti, „ko mus moko“ 1807 m. įvykiai: žmonės turi suvokti sunkmečius kaip dievo išbandymus, tačiau nelaimės neturi jų priversti nusisukti nuo tikrojo tikėjimo, taigi negalima perpykus stoti prieš savo karalių ir dinastiją, bet reikia visada atpažinti dievo valią ir stoti už savo karalių. Taip ir pasielgė Prūsijos žmonės, sukildami prieš okupantą, ir tai esanti didžiausia pamoka. Taigi, pasak kaizerio, reikia suvokti, kad viskas, kas mums skiriama ir suklesti, „iš aukšto pareina“, todėl augsime tik būdami nusižeminę ir paklusnūs dievo išpažinėjai¹²⁴. Ši Vilhelmo II kalbos turinio santrauka atskleidžia, kad kaizeris, traktuodamas savo asmenį ir ankstesnius Hohenzollernus kaip naciją integruojantį veiksnį, jos galios ir vienybės personifikaciją, būtent lojalumą Hohenzollernų dinastijai laikė nacijos integruotumo garantu.

Tad dalyvavimas monumento „Borussia“ ir kitų paminklų, kurie buvo atidengti kaizerio aki-vaizdoje, pašventinimo ceremonijose buvo tam tikra ištikimybės ir nuolankumo kaizeriui išraiška. Ypač aiškiai šis pastebėjimas pasitvirtina paminklo karalienei Luizei Tilžėje atidengimo atveju. Pašventinus paminklą, kaizeris stebėjo ilgą tilžiškių procesiją, kurioje dalyvavo kareivių sąjungos, amatininkai, fabrikų darbininkai, šauliai, įvairios draugijos ir t. t.¹²⁵ Panašiai Klaipėdoje monumento „Borussia“ atidengimo dieną draugijų atstovai, miesto mokyklų moksleiviai, darbininkai išsiri-kiavo

¹²² Žr.: *Lietuviška Ceitunga*, 1910 07 22, Nr. 58, p. 3.

¹²³ KOHUT, Th. A. *Wilhelm II and the Germans. A Study in Leadership*. New York, Oxford, 1991, p. 164-165.

¹²⁴ Ciecorius Klaipėdoj. *Tilžės Keleivis*, 1907 09 27, Nr. 78, p. 1; *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1907 09 27, Nr. 78, Priedas.

¹²⁵ Žr.: *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1900 09 25, Nr. 77, p. 1-2.

į jiems skirtas vietas gatvėse, pro kurias kaizeris turėjo važiuoti iš geležinkelio stoties į paminklo vietą. Taigi pačios atidengimo ceremonijos buvo surežisuojamos taip, kad kuo daugiau skirtingų socialinių sluoksnių žmonių galėtų pademonstruoti savo lojalumą kaizeriui, o sykiu priklausomybę vienai nacijai, vienijamai Hohenzollernų monarcho. Pabrėžtina, kad vokiečių ir lietuvių mišriai apgyvendintoje Rytų Prūsijos teritorijoje tokiose demonstracijose dalyvaudavo ne vien vokiečiai, bet ir lietuviai. Lietuviškoje spaudoje būdavo plačiai komentuojama, kaip lietuvių draugijos pasirodydavo kaizerio akivaizdoje¹²⁶, o atidengiant monumentą „Borussia“ Klaipėdoje, lietuvių atstovai atskirai įteikė kaizeriui keturių lapų raštą, kuriame eiliuota forma buvo išreikšti jų „patriotiški pajautimai“¹²⁷. Visa tai liudija, kad pagrindinės borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmės iki Pirmojo pasaulinio karo buvo priimtinos absoliučiai daugumai Rytų Prūsijos gyventojų, nepaisant jų etninės kilmės. Išskyrus nebent socialdemokratų diskursą, nebūta jokio kito paveikesnio alternatyvaus diskurso, kuris galėtų sukelti hegemonizuotų reikšmių atmetimo reakciją.

Išvados

Borusianistinio įsitikinimo įtvirtinimas XIX a. antrosios pusės vokiečių istoriografijoje yra siejamas su visoje Europoje sustiprėjusia priešsta tarp etatistinės ir nacionalistinės pasaulėžiūros ir bandymu šias pasaulėžiūras suderinti. Buvo prisitaikyta prie kai kurių liberaliojo vokiečių nacionalizmo idėjų, tačiau nebuvo norima atsisakyti tradicinės etatistinės pasaulėžiūros. Borusianistinio įsitikinimo pagrindu susiformavusio didžiojo istorinio pasakojimo simbolių ir vaizdinių, kurie buvo aktualiausi viešojo atminimo praktikose, analizė leido išskirti tris būdingiausius borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo siužetus. Tai 1) siužetas, akcentavęs pozityvų ir lemiamą Hohenzollernų dinastijos ir atskirų jos atstovų vaidmenį Brandenburgo-Prūsijos-Vokietijos istorijoje; 2) siužetas, akcentavęs Prūsijos karaliaus Vilhelmo I, ministro prezidento Otto von Bismarcko ir karvedžių vaidmenį vienijant Vokietiją ir vaizdavęs Prūsijos suvienytą Vokietiją kaip Šv. Romos imperijos paveldėtoją ir tradicijos perėmėją; 3) siužetas, vaizdavęs XIX a. pr. Prūsijos reformas, išsivadavimo iš Napoleono okupacijos karą, Prūsijos vykdytą politiką ir galiausiai vadinamuosius suvienijimo karus kaip nuoseklų Prūsijos ėjimą nacionalinės valstybės sukūrimo linkme.

Rytų Prūsijos paminklų ir memorialų statybos tendencijų imperijos laikotarpiu tyrimas rodo, kad nuo XIX a. 7–8-ojo dešimtmečių šioje teritorijoje yra pastebimas ryškus simbolių, išreiškusių minėtus tris siužetus, diegimas. Jį derėtų sieti su pokyčiais, tuo metu vykusiais Rytų Prūsijos gyventojų tapatybės dėmenų konfigūracijoje. XIX a. pirmajai pusei būdingi tapatybės dėmenys – prūsiškasis patriotizmas, išskirtinumo jausmu paremtas Prūsijos provincijos patriotizmas ir liberalusis vokiečių nacionalizmas – transformavosi, visų pirma stiprėjant nacionalistinio ir lokalinio tapatybės dėmenų palaikymui. Vokiečių nacionalizmas dabar buvo palaikomas ne kaip su etatistine pasaulėžiūra konkuruojanti liberalų ideologija, bet kaip šią pasaulėžiūrą integruojanti ideologija, kurios turinyje dominavo Prūsijos vokiškosios misijos mitas. Šio mito ir borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo palaikymas buvo būtina sąlyga, reikalinga perorientuoti Rytų Prūsijos gyventojų tapatybės referencinius rėmus iš Prūsijos į visą Vokietiją. Nuo nacionalistinio

¹²⁶ Plg. *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1900 09 25, Nr. 77, p. 1–2; Ciecoriaus Apsilankymas. *Tilžės Keleiwis*, 1900 09 26, Nr. 77, p. 1–2; Wießpaties Ciecoriaus Apsilankymys Tilžeje. *Tilžės Keleiwis*, 1900 10 06, Nr. 80, p. 2; Wießpaties Ciecoriaus Dekawojims lietuwiškoms Mergaitems. *Tilžės Keleiwis*, 1900 10 13, Nr. 82, p. 2; *Lietuviška Ceitunga*, 1907 10 01, Nr. 79, p. 2; *Nauja Lietuviška Ceitunga*, 1907 10 08, Nr. 81, p. 2.

¹²⁷ Tautiškasis Paminklas Klaipėdoj. *Lietuviška Ceitunga*, 1907 09 24, Nr. 77, p. 1; Atdengimas Tautiškąjo Paminklo Klaipėdoj. *Ibid.*, p. 2; Ciecorius Klaipėdoj. *Tilžės Keleiwis*, 1907 09 27, Nr. 78, p. 1.

tapatybės dėmens stiprinimo tendencijos nebuvo atsieta ir lokalinio dėmens stiprinimas. Pastaroji tendencija buvo orientuota į priklausomybės nacijai palaikymą, naudojant tam konkrečiai vietai aktualius simbolius ar praeities elementus.

Nacionalinio paminklo „Borussia“ statybos Klaipėdoje atvejo analizė, atlikta lyginamajame Rytų Prūsijos provincijos kontekste, leido detalizuoti borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmių diegimo ir palaikymo tendencijas. Atvejo analizė parodė, kad Rytų Prūsijoje borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo reikšmės XIX ir XX a. sandūroje buvo hegemonizuotos. Stipriausiu pagrindu, palaikiusiu šią hegemonizaciją, laikytina vietinė atminimo tradicija: konkrečioje vietoje buvo aktualizuojami tokie didžiojo pasakojimo simboliai ir tokios jų reikšmės, kurios vaidino svarbių lokalinės tapatybės elementų vaidmenį, bet tuo pačiu per simbolius leido suvokti savo vietos padėtį paties didžiojo pasakojimo svarbiausiuose siužetuose. Taigi kontekstinė atvejo analizė patvirtina jau ankstesnių autorių suformuluotas išvagas, kad būtent šis fenomenas (lokalinių tapatybės elementų pavertimas nacionaliniais, o nacionalinių – lokaliniais) leido priartinti prie konkrečios vietos nacijos sampratą, suvokti savo priklausomybę jai. Tačiau šiuo atveju būtina atkreipti dėmesį į neretą reikšmių konversijos tikimybę: siužetinė visuma, kuri būdavo objektyvuojama statant vienoki ar kitoki paminklą, turėjo atlikti istorijos pamokos funkciją, t. y. turėjo niveliuoti skirtingose komunikacijos terpėse palaikomų praeities sampratų įvairovę, įtvirtinant neprieštarinę pasakojimą ir aiškiai akcentuojant juo palaikomas vertes. Bandymas keisti Klaipėdos vietinei atminimo tradicijai priskirtiną Luizės kultą į borusianistinio didžiojo istorinio pasakojimo siužetinę visumą (nuo XIX a. pr. Prūsijos reformų iki 1871 m.), kuris atsiskleidė monumento „Borussia“ statybos atveju, tai patvirtina.

Dar vienu hegemonizavimą laidavusiu veiksmu yra laikytinas stiprus valdžios ir visuomenės idėjinis susitelkimas, kuris buvo įmanomas dėl silpno, neišplėto ar nepakankamai įtikinančio alternatyvaus diskurso poveikio. Šį susitelkimą patvirtina paminklų finansavimo aspekto analizė: XIX ir XX a. Rytų Prūsijoje statyti paminklai, iškilę gyventojų savanoriškos rinkliavos dėka, buvo kofinansuojami ir valdžios institucijų, neretai būtent pastarosioms įnešant didesniąją lėšų dalį. Taigi Rytų Prūsijoje Th. Nipperdey'aus pasiūlyti du alternatyvūs nacionalinių paminklų tipai (monarchistiniai paminklai, išreiškę valdžios galią, ir nacijos paminklai, išreiškę pačios nacijos susitelkimo galią) buvo susipynę. Tas pats matyti ir analizuojant dalyvavimo paminklo statyboje aspektą: lėšų aukojimas tam tikram borusianistinio didžiojo pasakojimo elementui aktualizuoti laikytinas priklausomybės nacijai išraiška, tačiau tais atvejais, kai tokio elemento aktualizacijoje dalyvaudavo kaizeris, kaip naciją integruojantis simbolis, visuomenės mobilizavimas dalyvauti tokiose akcijose aukojant paminklo statybai ir/ arba dalyvaujant jo atidengime neretai būdavo labiau motyvuojamas. Vokiečių ir lietuvių apgyvendinto Rytų Prūsijos pakraščio pasirinkimas šiai analizei charakteringai rodo, kad šiuo atveju etninė Rytų Prūsijos provincijos gyventojų priklausomybė nevaicino didelio vaidmens. Prūsijos lietuviai išreiškė savo dalyvavimą toje pačioje nacijoje lygiai taip pat, kaip tai darė vokiškoji regiono visuomenė.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

ALINGS, Reinhard. *Monument und Nation. Das Bild vom Nationalstaat im Medium Denkmal – zum Verhältnis von Nation und Staat im deutschen Kaiserreich 1871-1918* (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, Bd. 4). Berlin, New York, 1996.

APPLEGATE, Celia. *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat*. Berkeley, 1990.

BOOCKMANN, Hartmut. Das ehemalige Deutschordensschloß Marienburg 1772-1945. Die Geschichte eines politischen Denkmals. In *Geschichtswissenschaft und Vereinwesen im 19. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte der historischen Forschung in Deutschland* (Veröffentlichungen des Max-Planck-Institutes für Geschichte, Bd. 1). Göttingen, 1972, S. 99-162.

- BRUBAKER, Rogers. *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge (Mass.), London, 1992.
- CSALLNER, Heinz. Kaiserdenkmäler in Ostpreußen. *Das Ostpreußenblatt*, 1985 01 19, Folge 3, S. 12.
- DANN, Otto. Nationale Fragen in Deutschland: Kulturnation, Volksnation, Reichsnation. In *Nation und Emotion* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 110). Hrsg. von E. FRANÇOIS, H. SIEGRIST, J. VOGEL. Göttingen, 1995, S. 66-82.
- DEMANDT, Philipp. *Luisenkult. Die Unsterblichkeit der Königin von Preußen*. Köln, Weimar, Wien, 2003.
- ECHTERNKAMP, Jörg. *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770-1840)*. Frankfurt am Main, New York, 1998.
- FORSTREUTER, Kurt. Die Entstehung von Geschichtsvereinen in Altpreußen. In *Neue Forschungen zur Brandenburg-Preußischen Geschichte*, Bd. 1 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 14). Hrsg. von F. BENNINGHOVEN, C. LOWENTHAL-HENSEL. Köln, Wien, 1979, S. 239-258.
- GAUSE, Fritz. Denkmäler des Preußenlandes (1-13). *Das Ostpreußenblatt*, 1969 01 18 – 1969 12 06, 20. Jhg., Folgen 3, 5, 7, 9, 11, 15, 17, 20, 24, 28, 31, 43, 49.
- GAUSE, Fritz. *Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*. Bd. 2: *Von der Königskrönung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*. 2. ergänzte Aufl. Köln, Weimar, Wien, 1996.
- GELLNER, Ernest. *Nations and Nationalism*. Ithaca (NY), 1983.
- GERWARTH, Robert. *The Bismarck Myth: Weimar Germany and the Legacy of the Iron Chancellor*. Oxford, New York, 2005.
- GOTTHARD, Axel. Preußens deutsche Sendung. In *Mythen in der Geschichte* (Rombach Wissenschaften, Reihe Historiae, Bd. 16). Hrsg. von H. ALTRICHTER, K. HERBERS, H. NEUHAUS. Freiburg im Breisgau, 2004, S. 321-360.
- HACKMANN, Jörg. *Ostpreußen und Westpreußen in deutscher und polnischer Sicht. Landeshistorie als beziehungs-geschichtliches Problem* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 3). Wiesbaden, 1996.
- HACKMANN, Jörg. Preußische Ursprungsmythen. Entstehung und Transformation vom 15. bis ins 20. Jahrhundert. In *Preussen in Ostmitteleuropa: Geschehensgeschichte und Verstehensgeschichte* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 21). Hrsg. von M. WEBER. München, 2003, S. 143-171.
- HARDTWIG, Wolfgang. Von Preußens Aufgabe in Deutschland zu Deutschlands Aufgabe in der Welt. Liberalismus und Borussianisches Geschichtsbild zwischen Revolution und Imperialismus. *Historische Zeitschrift*, 1980, Bd. 231, Hf. 2, S. 265-324.
- HAUSER, Oswald. Zur Problem der Nationalisierung Preussens. *Historische Zeitschrift*, 1966, Bd. 202, Hf. 3, S. 529-541.
- IGGERS, Georg Gerson. *The German Conception of History: the National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Middletown (Conn.), 1968.
- JÄHNIG, Bernhart. Geschichtsverständnis und Preußenbild Theodor von Schöns. In *Preussen in Ostmitteleuropa: Geschehensgeschichte und Verstehensgeschichte* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 21). Hrsg. von M. WEBER. München, 2003, S. 173-187.
- JARAUSCH, Konrad Hugo; SABROW, Martin. „Meistererzählung“ - Zur Karriere eines Begriffs. In *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*. Hrsg. von K. H. JARAUSCH, M. SABROW. Göttingen, 2002, S. 9-32.
- JAWORSKI, Rudolf. Nationalstaat, Staatsnation und nationale Minderheiten. Zur Wechselwirkung dreier Konstrukte. In *Nationale Minderheiten und staatliche Minderheitenpolitik im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von H. H. HAHN, P. KUNZE. Berlin 1999, S. 19-27.
- KOHUT, Thomas A. *Wilhelm II and the Germans. A Study in Leadership*. New York, Oxford, 1991.
- MAI, Gunther. Denkmäler und politische Kultur im 19. Jahrhundert. In *Das Kyffhäuser-Denkmal 1896-1996. Ein nationales Monument im europäischen Kontext*. Hrsg. von G. MAI. Köln, Weimar, Wien, 1997, S. 9-44.
- MAI, Gunther. „Für Kaiser und Reich“. Das Kaiser-Wilhelm-Denkmal auf dem Kyffhäuser. In *Das Kyffhäuser-Denkmal 1896-1996. Ein nationales Monument im europäischen Kontext*. Hrsg. von G. MAI. Köln, Weimar, Wien, 1997, S. 149-177.
- MEISSNER, Andrea. *Die Nationalisierung der Volksschule. Geschichtspolitik im Niederen Schulwesen Preußens und des deutschsprachigen Österreich, 1866 bis 1933/38*. Berlin, 2009.
- NIEDZIELSKA, Magdalena. Die Geschichtsschreibung in Provinz Preußen und die Frage der nationalen Minderheiten im 19. Jahrhundert. In *Nationale Minderheiten und staatliche Minderheitenpolitik im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von H. H. HAHN, P. KUNZE. Berlin 1999, S. 41-50.
- NIEDZIELSKA, Magdalena. Tożsamość elit politycznych w Prusach Wschodnich w pierwszej połowie XIX wieku. *Zapiski Historyczne*, 1997, t. 62, zeszyt 1, s. 53-80.
- NIPPERDEY, Thomas. Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, 1968, Bd. 206, Hf. 3, S. 529-585.
- PLETZING, Christian. „Deutsche Kultur“ und „polnische Zivilisation“. Geschichtsbilder in West- und Ostpreußen zwischen Vormärz und Kulturkampf. In *Preussen in Ostmitteleuropa: Geschehensgeschichte und Verstehensgeschichte* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 21). Hrsg. von M. WEBER. München, 2003, S. 189-205.

- PLETZING, Christian. *Vom Völkerfrühling zum nationalen Konflikt. Deutscher und polnischer Nationalismus in Ost- und Westpreußen 1830-1871* (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 13). Wiesbaden, 2003.
- SCHALLENBERGER, Horst. *Untersuchungen zum Geschichtsbild der Wilhelminischen Ära und der Weimarer Zeit. Eine vergleichende Schulbuchanalyse deutscher Schulgeschichtsbücher aus der Zeit von 1888 bis 1933*. Rattigen bei Düsseldorf, 1964.
- SCHELLACK, Fritz. *Nationalfeiertage in Deutschland von 1871 bis 1945* (Europäische Hochschulschriften: Reihe 3, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd. 415). Frankfurt/M., Bern, New York, Paris, 1990.
- SCHUMACHER, B. Die staatsrechtliche Begründung der Erwerbung Westpreußens durch Friedrich den Großen und der Deutsche Orden. *Altpreußische Forschungen*, 1934, 11. Jhg., S. 97-122.
- SEMBRITZKI, Johannes. *Memel im neunzehnten Jahrhundert*. Memel, 1902.
- SKRUPSKELIS, Ignas. *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*. Roma, 1967.
- SPETH, Rudolf. *Nation und Revolution. Politische Mythen im 19. Jahrhundert*. Opladen, 2000.
- THOMPSON, Alastair. 'Prussians in a Good Sence'. German Historians as Critics of Prussian Conservatism, 1890-1920. In *Writing national histories: Western Europe since 1800*. Ed by S. BERGER, M. DONOVAN, K. PASSMORE. London, New York, 1999, p. 97-110.
- WALKENHORST, Peter. *Nation – Volk – Rasse. Radikaler Nationalismus im Deutschen Kaiserreich 1890–1914* (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 176). Göttingen, 2007.
- WEHLER, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Bd. 3: 1849-1914. München, 1995.
- WIPPERMANN, Wolfgang. *Der Ordenstaat als Ideologie. Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtsschreibung und Publizistik* (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 24). Berlin, 1979.
- WOLFRUM, Edgar. *Geschichte als Waffe: vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung*. Göttingen, 2001.

ACTUALIZATION OF THE BORUSSIANISTIC HISTORICAL MASTER NARRATIVE IN THE EAST PRUSSIAN PROVINCE AT THE TURN OF THE 20TH C.: CASE STUDY IN A PROVINCE CONTEXT

Vasilijus Safronovas

Klaipėda University; The Lithuanian Institute of History, Lithuania

Summary

The article looks into the issue of the relationship between the historical master narrative and the culture of remembrance. Historical master narrative is the narrative that regulates the links between the meanings of the culture of remembrance; however, it is specifically the analysis of the culture of remembrance that provides an answer to the question which elements of the historical master narrative are most topical for a certain communication milieu. Given such assumption, the article attempts to identify the symbols related to the German historical master narrative, called borussianistic, that were most frequently actualized in East Prussia in the late 19th – early 20th c and the factors that predetermined their actualization, as well as the type of transformations of the meaning restructuring and actualization experienced by the historical master narrative adapted to the regional culture of remembrance.

The first part of the article discusses the transition, typical for Europe, from the predominating etatistic to the predominating nationalistic world outlook in the 19th c., as well as the transition from *Kulturnation* to *Reichsnation* that took place in the process of German nationalism in the 60s of the 19th c. The reinforcement of the borussianistic beliefs in the German historiography of the late 19th c. is said to be related to the strengthening of the opposition between the etatistic and nationalistic world outlooks in Europe and an attempt to reconcile them: certain ideas of liberal

German nationalism were adapted to, however, the reluctance to give up the traditional etatistic world outlook did exist.

The second part of the article analyzes the context of the formation of the borussianistic historical master narrative based on the myth of the German mission of Prussia and the structure of its plot. Based on the research of other authors into public festivals of the period of the German Empire (Fritz Schellack), erection of national monuments (Reinhard Alings), and the content of school textbooks (Andrea Meissner), attempts are made to find out which symbols and images of the historical master narrative were the most topical in the practice of the historical master narrative. Three most typical plots of the borussianistic historical master narrative are identified. They include 1) the plot that emphasized the positive and decisive role of the Hohenzollern dynasty and its individual representatives in the history of Brandenburg-Prussia-Germany; 2) the plot that focused on the role of King of Prussia Wilhelm I, Minister-President Otto von Bismarck, and military leaders in the unification of Germany and that depicted Germany united by Prussia as an inheritor of the Holy Roman Empire and successor to the tradition; and 3) the plot of the Prussian reforms of the 19th c., the War of Liberation against Napoleon's occupation, the policies implemented by Prussia, and, finally, the so-called Unification Wars as a successive movement of Prussia towards building a national state.

In the third part of the article, the author tries to find out how the inculcation of the symbols representing the three above mentioned plots that started in East Prussia in the 60s to 70s of the 19th c. substituted for the components of the identity of the East Prussia population. The analysis of monument erection in East Prussia in the late 19th to the early 20th c. done in the article demonstrates that the early 19th c., characterized by certain horizons of identification, i.e. Prussian patriotism; the patriotism of the Prussian (Eastern and Western) province based on the sense of exclusion; and liberal German nationalism, transformed, first of all, with the strengthening of the support to the components of a) the nationalistic and b) the local identities. German nationalism was supported not as a liberal ideology competing with the etatistic world outlook, but rather as an ideology integrating this world outlook whose content was predominated by the myth of Prussia's German mission. The support to the said myth and the borussianistic historical master narrative served as a prerequisite for the re-orientation of the referential framework of the identity of East Prussian population from Prussian to entirely German. The strengthening of the local component was by no means separated from the nationalistic component of the identity. The said trend was oriented towards the support of belonging to the nation by means of symbols or elements of the past typical of that place.

The fourth part of the article presents a case study of the erection of the "Borussia" national monument in Klaipėda; the analysis is done in the comparative context of the province of East Prussia. It allowed to detail some trends in the inculcation and retention of the meanings of the borussianistic historical master narrative. The case study proved that the meanings of the borussianistic historical master narrative were hegemonized at the turn of the 20th c. The strongest basis for the support of the hegemonization was said to have been the local remembrance tradition: in a specific place, those symbols of the master narrative and their certain meanings were actualized that played the role of significant elements of the local identity, and simultaneously by means of the symbols they allowed to understand the position of the relevant place in the major plots of the master narrative. Therefore, the contextual case study proves the perceptions formulated by former authors (starting with Celia Applegate) that it had been that particular phenomenon (turning of the local elements of

identity into national, and national into local) that allowed to bring the conception of nation closer to a specific place and to perceive one's belonging to it. However, in that case, attention should be paid to not infrequent conversions of meanings: the totality of the plot, materialized by erecting one or another monument, had to fulfill the function of a history lesson, i.e. had to level out the diversity of the past concepts retained in different communication milieus by reinforcing a non-controversial story and emphasizing the meanings supported by it. An attempt to substitute the cult of Louise, characteristic of the local remembrance tradition in Klaipėda, for the totality of the plot of the borussianistic historical master narrative (from the Prussian reforms of the early 19th c. to 1871) revealed by the case study of the erection of the "Borussia" monument, just proved it.

Another factor that was said to ensure hegemonization was the strong ideological unity of the government and the society enabled by the effect of a weak, non-extended, or unconvincing alternative discourse. The unity was witnessed by an analysis of the monument financing aspect. The monuments erected in East Prussia in the 19th and the 20th c. that appeared due to voluntary collection from the population were also co-financed by the government institutions that frequently contributed the major share of the funds. Therefore, the two alternative types of national monuments in East Prussia proposed by Thomas Nipperdey (monarchist monuments that expressed the power of the government and national monuments that expressed the power of the national unity) were intertwined. The same could be observed in the analysis of participation in monument erection: donations in order to actualize a certain element of the borussianistic historical master narrative is to be considered the expression of one's belonging to the nation; however, in the cases when Kaiser himself as a symbol of national integration participated in the actualization of such an element, the mobilization of the community for donating for the erection of the monument and / or participation in its unveiling was not infrequently better motivated. The choice of the region of East Prussia inhabited both by Germans and Lithuanians for the analysis characteristically proves that, in that particular case, the ethnic characteristic of the population of the East Prussian province did not play any significant role. Most of Prussian Lithuanians expressed their participation in the nation in the same way as the German community of the region did.

AKTUALISIERUNG DER BORUSSIANISCHEN HISTORISCHEN MEISTERERZÄHLUNG IN DER PROVINZ OSTPREUSSEN AN DER WENDE VOM 19. ZUM 20. JAHRHUNDERT: EINE FALLANALYSE IM PROVINZHINTERGRUND

Vasilijus Safronovas

Universität Klaipėda; Institut für Geschichte Litauens, Litauen

Zusammenfassung

Im Beitrag wird die Frage behandelt, welche Beziehung zwischen der historischen Meistererzählung und der Erinnerungskultur entsteht. Die historische Meistererzählung ist ein Narrativ, der Verbindungen zwischen der Bedeutungen der Erinnerungskultur regelt, und gerade die Analyse der Erinnerungskultur macht es möglich, die Frage zu beantworten, welche Elemente der historischen Meistererzählung in einer bestimmten Kommunikationsumgebung am aktuellsten sind. Von dieser

Annahme ausgehend wird im Beitrag analysiert, welche mit der als borussianisch bezeichneten deutschen historischen Meistererzählung verbundene Symbole im Ostpreußen Ende des 19. – Anfang des 20. Jh. am stärksten aktualisiert wurden, wovon diese Aktualisierung bestimmt war und welche Transformationen der Bedeutungsumwandlung und -aktualisierung diese historische Meistererzählung erfahren hat, als sie in die Erinnerungskultur der Region eingefügt wurde.

Im ersten Teil des Beitrags geht es um den für Europa des 19. Jahrhunderts typischen Übergang von der vorwiegend etatistischen Weltanschauung zu der überwiegenden nationalistischen Weltanschauung sowie um den Übergang von der Kulturnation zu der Rechtsnation, der bei der Entwicklung des deutschen Nationalismus in den 1860er stattfand. Es wird angenommen, dass das Etablieren der borussianischen Einstellung in der deutschen Historiographie der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf die in Europa zugenommene Konfrontation zwischen der etatistischen und der nationalistischen Weltanschauung sowie auf den Versuch, diese Weltanschauungen zu verbinden, zurückzuführen ist: es gab eine Anpassung an einige Ideen des liberalen deutschen Nationalismus, aber keine Bereitschaft auf die traditionelle etatistische Weltanschauung zu verzichten.

Im zweiten Teil des Beitrags wird der Formierungskontext der historischen Meistererzählung, aufgebaut auf dem Mythos der Preußens deutschen Sendung, und der Aufbau ihres Plots analysiert. Anhand von Forschungen anderer Autoren zu den öffentlichen Festen des Deutschen Reiches (Fritz Schellack), zum Errichten der Nationaldenkmäler (Reinhard Alings) und zum Inhalt der Volksschulbücher (Andrea Meissner) wird herausgefunden, welche Symbole und Bilder der historischen Meistererzählung im Umgang der öffentlichen Erinnerung im deutschen Reich am aktuellsten waren. Es sind drei typische Plots der borussianischen historischen Meistererzählung zu nennen, und zwar: 1) die Plotlinie, die die positive und entscheidende Rolle der Hohenzollern-Dynastie und ihrer einzelnen Vertreter in der Geschichte von Brandenburg-Preußen-Deutschland unterstrich; 2) die Plotlinie, die die Rolle von König Wilhelm I., Otto von Bismarck, des Ministerpräsidenten des preußischen Königs und seiner Feldherren beim Vereinigen Deutschlands unterstrich und das von Preußen vereinigte Deutschland als den Nachfolger des Heiligen Reiches und als den Fortsetzer seiner Tradition darstellte; 3) die Plotlinie, die die Reformen im Preußen Anfang des 19. Jahrhunderts, der Befreiungskrieg gegen die Besetzung Napoleons, die von Preußen durchgezogene Politik und schließlich die so genannten Deutschen Einigungskriege als konsequente Schritte Preußens Richtung Gründen eines Nationalstaates darstellten.

Im dritten Teil des Beitrags wird erläutert, wie die bis dahin überwiegenden Elemente der Identität der ostpreußischen Bevölkerung vom in Ostpreußen in den 60er – 70er Jahren des 19. Jahrhunderts begonnenen Etablieren der Symbole verändert wurde, die die erwähnten Plots zum Ausdruck brachten. Die im Beitrag vorgelegte Analyse des Errichtens von Denkmälern in Ostpreußen Ende des 19. – Anfang des 20. Jahrhunderts macht es deutlich, dass die typische für die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts Identifizierungsebenen – der preußische Patriotismus, der auf das Gefühl der Außerordentlichkeit aufgebaute lokale Patriotismus der (ost- und west-) preußischen Provinz, der liberale deutsche Nationalismus – sich transformierten, vor allem durch die zunehmende Unterstützung a) des nationalistischen und b) des lokalen Identitätskomponenten. Der deutsche Nationalismus wurde nun nicht als liberale Ideologie unterstützt, die eine Konkurrenz für die etatistische Weltanschauung war, sondern als eine Ideologie, die diese Weltanschauung integrierte, in deren

Inhalt der Mythos der Preußens deutschen Sendung vorherrschte. Das Unterstützen von diesem Mythos und von der deutschen historischen Meistererzählung war die Voraussetzung, um den Referenzrahmen der ostpreußischen Identität von Preußen auf das ganze Deutschland zu übertragen. Die Stärkung der lokalen Komponente war nicht vom Trend zur Stärkung der nationalistischen Identitätskomponente getrennt. Dieser Trend war auf die Unterstützung der Zugehörigkeit zu einer Nation ausgerichtet, darin wurden bestimmte, für einen Ort aktuelle Symbole und Elemente der Vergangenheit eingesetzt.

Im vierten Teil des Beitrags wird die Fallanalyse des Errichtens des Nationaldenkmals Borussia in Memel vorgelegt, die im komparativen Zusammenhang der Provinz Ostpreußen ausgeführt wurde. Sie machte es möglich, einige Trends des Etablierens und des Aufrechterhaltens der Bedeutungen der borussianischen historischen Meistererzählung näher zu betrachten. Die Fallanalyse zeigte, dass an der Wende vom 19. zum 20. Jh. die Bedeutungen der borussianischen historischen Meistererzählung in Ostpreußen hegemonialisiert waren. Als die stärkste Grundlage dieses Hegemonialisierens gilt die lokale Erinnerungstradition: in einem bestimmten Ort wurden diejenige Symbole der Meistererzählungen und diejenige ihre Bedeutungen aktualisiert, die als wichtige Komponenten der Lokalidentität galten, gleichzeitig aber halfen, durch Symbole die Stellung eines Ortes innerhalb der Hauptplots der Meistererzählung zu sehen. Die Kontextanalyse dieses Falles bestätigt somit die von anderen Autoren (angefangen von Celia Applegate) formulierte Einsichten, dass gerade dieses Phänomen (das Umwandeln der lokalen Identitätskomponente in die nationalen, und der nationalen – in die lokalen) es erlaubte, die Konzeption Nation einem Ort näher zu bringen und die eigene Zugehörigkeit wahrzunehmen. Allerdings muss es in diesem Fall auf die öfters vorkommende Konversion der Bedeutungen hingewiesen werden: die Gesamtheit der Plots, die beim Errichten eines Denkmals objektiviert wurde, sollte auch die Funktion der Geschichtsunterrichts erfüllen, d.h., sie sollte die Vielfalt der Vergangenheitsauffassungen nivellieren, die in unterschiedlichen Kommunikationsumgebungen aufrechterhalten wurden, indem ein unwidersprüchlicher Narrativ etabliert und die dadurch unterstützten Werte ganz eindeutig unterstrichen wurden. Das wird davon bestätigt, was sich beim Versuch offenbarte, den Luise-Kult, der die Eigenschaft der lokalen Erinnerungstradition in Memel war, durch die Gesamtheit der Plots der borussianischen Meistererzählung zu ersetzen (ab der preußischen Reformen des frühen 19. Jahrhunderts bis 1871) – im Fall des Errichtens des Borussia-Monumentes.

Noch ein Faktor, der als hegemonialisierungsfördernd gilt, war eine starke Ideenkonsolidierung der Macht und der Öffentlichkeit, das aufgrund schwacher, unentwickelter und nicht genug überzeugender Wirkung eines alternativen Diskurses möglich war. Diese Konsolidierung wird von der Analyse des Aspektes der Denkmälerfinanzierung bestätigt: Denkmäler, die im 19. und 20. Jahrhundert in Ostpreußen errichtet wurden, entstanden dank den freiwilligen Kollekten der Bevölkerung, wurden aber auch von den Behörden mitfinanziert, häufig übernahmen diese den Großteil der Kosten. Die zwei von Thomas Nipperdey eingeführten alternativen Arten der Nationaldenkmäler (die nationalistischen, die die Kraft der Macht ausdrückten, und die Nationsdenkmäler, die die Kraft der konsolidierten Nation ausdrückten) waren somit in Ostpreußen verschmolzen. Das Gleiche ist auch bei der Analyse des Aspektes der Beteiligung beim Denkmäler-Errichten zu beobachten: das Spenden fürs Aktualisieren eines bestimmten Elementes der borussianischen

Meistererzählung ist als Ausdruck der Zugehörigkeit zu der Nation zu sehen, jedoch in den Fällen, wenn der Kaiser– als der die Nation integrierende Symbol – beim Aktualisieren eines solchen Elementes beteiligt war, erfolgte das Mobilisieren der Öffentlichkeit, damit sie fürs Errichten eines Denkmals spendet und/oder damit man zu der Enthüllung kommt, häufig motivierter. Das für diese Analyse ausgesuchte von den Deutschen und Litauern bevölkerte Gebiet Ostpreußens zeigt ganz aussagenkräftig, dass die ethnische Zugehörigkeit der Bevölkerung in diesem Fall keine große Rolle spielte. Die Mehrheit der Preußisch-Litauer druckte ihre Zugehörigkeit zu der Nation aus, genau wie dies die deutsche Öffentlichkeit der Region tat.